Kulturmiljöunderlag

VÄSTERÅS KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

TILLBERGA
Hubbo socken

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN VÄSTERÅS STAD OCH VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM

VÄSTERÅS STAD

västmanlands läns MUSEUM
– en del av Landstinget Västmanland

Detta kulturmiljöunderlag är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljöunderlag för Västerås serviceorter. I projektet för etapp 1 ingår serviceorterna Tillberga och Barkarö. Projektet drivs i samverkan mellan Västerås stad och Västmanlands läns museum under åren 2022-2023.

Text: © 2022, Västmanlands läns museum. All text i denna rapport är fri att använda enligt licens CC BY.
Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Foto: Foton på sid. 4, 7, 8, 14, 19, 20, 22, 34, 50 och 67 © Ewa Widegren, Västerås stad.
Foto sid. 68 Digitalt museum

Där inget annat anges är fotografier tagna av antikvarierna vid Västmanlands läns museum; Edit Boman, Emma Karp och Josefine Israelsson. Foton tagna inom ramen för projektet anges med bildens identifikationsnummer. VIm-ser- och fotografernas initialer.

Dessa foton är © Västmanlands läns museum och fria att använda enligt licens CC BY-SA.

Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0

Foton från Västmanlands läns museums arkiv och Västerås stadsarkiv är Public Domain (PDM) och fria för användning. Om inget annat anges är fotot från Västmanlands läns museums arkiv.

Villkor på: www.creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Bilder på konstverk i rapporten publiceras med tillstånd av Bildupphovsrätt 2022.

Kartor: © Lantmäteriet, Geodatasamverkan. Kartbilder Västmanlands läns museum om inget annat anges.

Omslagsfoto: Collage med bilder från Tillberga, Västmanlands läns museum.

Länsmuseets diarienummer: VLM220050

ISSN: 1651-7342

ISBN: 978-91-87828-87-4

Kulturmiljöunderlag

VÄSTERÅS KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN VÄSTERÅS STAD OCH VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM

Innehåll

1. Inledning ... 9
1.1 Bakgrund ... 9
1.2 Kulturmiljöunderlag för Västerås serviceorter ... 10
1.3 Vad består kulturmiljöunderlaget av? ... 10
1.4 Vad kan kulturmiljöunderlaget användas till? ... 11
1.5 Samverkansprojektet – roller och ansvar ... 11
1.6 Metod och källor för framtagandet av kulturmiljöunderlaget ... 11
1.7 Metod för kulturhistorisk värdering ... 12
1.8 Avgränsningar ... 13

2. Kulturvärden i samhällsplaneringen ... 15
2.1 Lagstiftning ... 15
2.2 Definitioner ... 17

3. Tidigare värderad bebyggelse i Tillberga ... 21

4. Beskrivning ... 23
4.1 Infrastruktur, grönområden och allmänna platser ... 25
4.2 Bebyggda miljöer ... 27

5. Historik ... 35
5.1 Tillberga stationssamhälle föds: 1800-talets andra hälft ... 36
5.2 Samhället börjar långsamt växa fram: 1900–1910-tal ... 38
5.3 Järnvägsverkstäder och Böseberg byggs: 1920–1930-tal ... 39
5.4 Småhus- och flerbostadshusbyggandet tar fart: 1940–1950-tal ... 43
5.5 Centrum förflyttas söderut: 1960–1970-tal ... 45
5.6 Äldreboende, anstalten och järnvägsverkstäderna: 1980–2020-tal ... 47
5.7 Arkitekterna som formgav Tillberga ... 48

6. Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden ... 51
6.1 Mälby gård ... 52
6.2 Tillberga stationssamhälle ... 56
6.3 Järnvägsverkstäderna ... 60
6.4 Egnahemsområdet Böseberg ... 63

7. Sammanfattande kulturhistorisk analys och värdering 69
7.1 Jordbruksbebyggelse – Tillbergas äldsta bebyggelse 70
7.2 Tillberga stationssamhälle 70
7.3 Järnvägsverkstäderna – grunden för utvecklingen av Tillberga 70
7.4 Exempel på stadsplanering och byggande under 1900-talet 71

8. Referenslitteratur och källor 73
8.1 Tryckta och otryckta källor 73
8.2 Administrativa uppgifter 74

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Aktuella kunskapsunderlag för kulturmiljöer är ett viktigt verktyg för att kulturarvet ska kunna bevaras, användas och utvecklas. Befintliga kulturmiljöunderlag för planering och byggande i Västerås är i många fall föråldrade och inaktuella, bland annat saknas uppgifter om modernismens bebyggelse. För vissa områden saknas kulturmiljöunderlag.

Under år 2022 inleddes ett samarbetsprojekt mellan Västerås stad och Västmanlands läns museum för att ta fram ett kulturmiljöunderlag för Västerås serviceorter. Redan tidigare, under åren 2017–2021, har nya kulturmiljöunderlag tagits fram för områdena Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby. Kulturmiljöunderlag för Skultuna och Kvicksund togs fram år 2013 respektive år 2016.

För stora delar av Västerås gäller underlag som togs fram på 1980-talet i samband med Västerås första översiktsplan. Sedan de äldre kulturminnesvårdsprogrammen togs fram har Västerås genomgått omfattande förändringar och det finns ett behov av bebyggelseutveckling exempelvis i serviceorterna. I Västerås översiktsplan 2026 med utblick mot 2050 anges att en balanserad komplettering ska vara utgångspunkt för bebyggelseutvecklingen i serviceorterna. Det anges även att samtliga orter ska ges en tydlig identitet och attraktionskraft, och där ortens kulturmiljövärden kan vara en särskild tillgång. För att ha en bra handlingsberedskap och för att möta utvecklingen och olika förändringsanspråk är ett uppdaterat kulturmiljöunderlag viktigt. Behovet av ett uppdaterat kulturmiljöunderlag för serviceorterna framkom även vid ortsdialoger som nyligen genomförts med de boende. Stadens kulturmiljöunderlag ska därför enligt översiktsplanen ses över för att få en helhetsbild av var luckor finns. Nya kulturmiljöunderlag ska tas fram successivt.

De kunskapsunderlag som nu tagits fram för några av Västerås serviceorter är ett steg på vägen att uppdatera kunskapen om Västerås kulturmiljöer. Kunskapsunderlagen består av inventeringar och värderingar och ersätter det faktaunderlag som återfinns för respektive serviceort i kulturminnesvårdsprogrammet. De övergripande förhållningssätt och riktlinjer som finns i översiktsplanen och kulturminnesvårdsprogrammen fortsätter dock att gälla.

1.2 Kulturmiljöunderlag för Västerås serviceorter

Detta kulturmiljöunderlag är ett kunskapsunderlag som översiktligt beskriver bebyggelsehistoria och visar vilka byggnader och områden som bedöms vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Kunskapsunderlaget ska fungera som ett stöd vid planering och bygglovshandläggning och är framtaget inom ett samarbetsprojekt mellan Västerås stad och Västmanlands läns museum under år 2022–2023. Underlaget är i sin helhet planerat att omfatta Västerås serviceorter Tillberga, Barkarö, Dingtuna och Irsta. Denna rapport är ett kunskapsunderlag för Tillberga.

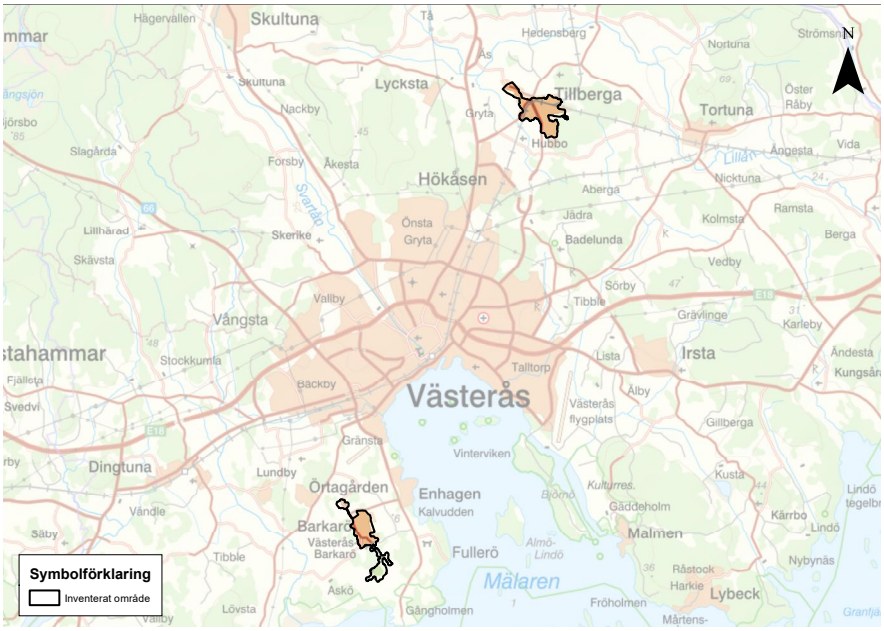

De avgränsade områdena i Tillberga och Barkarö för Kulturmiljöunderlag för Västerås serviceorter, etapp 1.

1.3 Vad består kulturmiljöunderlaget av?

Fyra rapporter om Västerås serviceorter

I rapporterna Kulturmiljöunderlag för Tillberga, Kulturmiljöunderlag för Barkarö, Kulturmiljöunderlag för Dingtuna och Kulturmiljöunderlag för Irsta finns beskrivning och historik över serviceorterna och över särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden.

Intern databas

Samtliga byggnader och bebyggelseområden som inventerats i projektet finns registrerade i en databas och är tillgänglig för projektparterna som underlag vid handläggning.

Webbkarta

Integrerat i Kulturarv Västmanlands webbkarta finns byggnader och områden som bedöms vara särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt. Informationen är hämtad från den interna databasen. För varje objekt finns foton och texter som beskriver historik och kulturhistoriskt värde. Viktiga karaktärsdrag anges.

1.4 Vad kan kulturmiljöunderlaget användas till?

Det övergripande syftet med ett kulturmiljöunderlag för Västerås serviceorter är att öka kunskapen om fysiska miljöer och byggnaders kulturhistoriska värden så att de kan bevaras och utvecklas. Kunskapsunderlaget ska främst vara ett stöd till Västerås stad och Västmanlands läns museum vid förvaltning, bevarande, planering och bygglovshandläggning. Syftet är även att sprida information till kommuninvånarna och en intresserad allmänhet, bland annat genom stadsvandringar. Dessutom kan fastighetsägare och förvaltare genom kulturmiljöunderlaget få mer kunskap om kulturmiljövärden, som i förlängningen kan leda till varsamt underhåll av miljöer och byggnader.

Databasen, webbkartan och rapporterna ska fungera som komplement till varandra. I rapporterna beskrivs bebyggelseområden som bedöms som särskilt kulturhistoriskt värdefulla och som rekommenderas hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. Områdets historiska framväxt och kulturhistoriska värden i bebyggelsen beskrivs. I databasen finns mer specifik information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och exempelvis redovisas ett stort antal byggnader som inte omfattas av rapporterna. Informationen presenteras sammantaget på hemsidan för Kulturarv Västmanland, www.kulturarvvastmanland.se.

Databas samt digitala fotografier ägs och lagras på Västmanlands läns museum. Västerås stad har tillgång till databasen.

1.5 Samverkansprojektet – roller och ansvar

I arbetet med att uppdatera kunskapsunderlaget för Västerås serviceorter har Västerås kommun och Västmanlands läns museum ingått i ett tvåpartssamarbete. Arbetet har genomförts som ett samverkansprojekt och en styrgrupp och projektgrupp med representanter från kommunen och länsmuseet har knutits till projektet. Representanterna har haft olika kompetenser som chef, stadsantikvarie, översiktsplanerare och byggnadsantikvarie. Grupperna har arbetat med metodfrågor, rapportstruktur och urval samt faktagranskning och kvalitetsgranskning. Kulturmiljöunderlaget har sammanställts av länsmuseets byggnadsantikvarier under åren 2022–2023.

1.6 Metod och källor för framtagandet av kulturmiljöunderlaget

Insamlandet av material till kulturmiljöunderlaget har genomförts av byggnadsantikvarier vid Västmanlands läns museum. Samtliga byggnader som har varit synliga utanför tomtgräns, eller som getts tillstånd från fastighetsägare att fota, inom avgränsade områden har inventerats och dokumenterats exteriört i bild och text. Även miljöer mellan byggnaderna, såsom parker och grönområden, har översiktligt inventerats utifrån ett kulturmiljöperspektiv. Länsmuseet har även utfört kulturhistorisk värdering av de byggnader och bebyggelseområden som inventerats.

Under fältarbetets gång har fastighetsägare och andra privatpersoner kunnat delge information om en byggnads eller ett områdes historik, uppbyggnad och framväxt. De fysiska objekten och miljöerna har utgjort ett primärt källmaterial för en analys och kulturhistorisk värdering.

Fältarbetet har kompletterats med arkiv- och litteraturstudier. Arkivmaterial och litteratur från Västmanlands läns museums arkiv och bibliotek och Västerås stadsarkiv har studerats. Västerås stads digitala tjänst Historiska kartor har varit komplement till fältarbetet. Tidigare identifierade kulturhistoriska värden har kartlagts.

Uppgifter om byggnadernas byggår har hämtats från Lantmäteriets fastighetsregister. I vissa fall har arkiv eller fastighetsägare varit behjälpliga. När uppgifterna kring en byggnads historik har saknats har en uppskattning av dess byggnadsår och ursprungliga funktion gjorts av inventerare. Utifrån en okulär besiktning har karaktär, form, material, konstruktion, detaljer, läge och sammanhang bedömts. Oftast har inventerarna uppgivit ett uppskattat byggnadsår inom ett spann på tio eller tjugo år.

1.7 Metod för kulturhistorisk värdering

All bebyggelse har något slag av kulturhistoriskt värde med avseende på att den är ett uttryck för en viss tid, uppförd i en viss arkitekturstil eller har haft en viss funktion eller symboliserar något. Vad som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt förändras över tid, exempelvis lyfts vardagliga kulturmiljöer fram i högre utsträckning idag än förr. Detta innebär att bebyggelse som idag inte tillmäts något särskilt kulturhistoriskt värde kan komma att göra det i framtiden.

Genom att redovisa de kulturhistoriska värdena skapas en grund för att kunna motivera varför en byggnad, anläggning eller miljö ska hanteras på ett visst sätt eller ha ett särskilt lagskydd. För att förstå och värdera bebyggelse behöver man dels identifiera dess särskilda karaktärsdrag, dels sätta in den i ett större sammanhang. Metoderna som använts vid den kulturhistoriska värderingen är båda framtagna av Riksantikvarieämbetet. Den ena är en beprövad och vedertagen metod vid värdering av bebyggelse och finns beskriven i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck från år 2002. Värderingssystemet bygger på olika delbegrepp som delats upp i dokumentvärden och upplevelsevärden. Dokumentvärden beskriver den historia en anläggning eller en byggnad kan berätta. Värden av det här slaget kan beskrivas objektivt. Upplevelsevärden rymmer begrepp som kan karaktärisera en upplevelse av en anläggning eller en byggnad.

Den andra metoden återfinns i skriften *Plattform Kulturhistorisk värdering och urva*l, skriven av Cissela Génetay och Ulf Lindberg från år 2015. Kortfattat går metoden ut på att undersöka om en byggnad eller annat specifikt objekt har kulturhistoriska, sociala, estetiska, ekologiska eller ekonomiska värden. I denna bedömning har primärt de kulturhistoriska, sociala och estetiska värdena varit aktuella. Värderingen av den inventerade bebyggelsen har även baserats på hur sällsynt, förändrad eller representativ för en viss period den är. Till exempel kan en specifik byggnadstyp som anses sällsynt och med det kulturhistoriskt värdefull, även om den har genomgått många förändringar. Jämför detta med en idag mer vanligt förekommande byggnadstyp, till exempel en villa från 1970-talet. En sådan byggnad är sällan sällsynt men istället representativ, framför allt om den anses vara välbevarad. På så vis finns en stor spridning i det kulturhistoriska urvalet i länet.

Förutom ovan nämnda perspektiv och kriterier för den kulturhistoriska bedömningen har även hänsyn tagits till lokala och regionala perspektiv.

1.8 Avgränsningar

Byggnadsinventeringen som har genomförts i projektet är en översiktlig inventering och bebyggelsen har endast inventerats exteriört. I undantagsfall och på fastighetsägares inbjudan har ett fåtal interiöra bilder tagits. Kulturmiljöunderlaget är ett kunskapsunderlag som ger en rekommendation i bedömningen av en byggnad eller ett bebyggelseområdes kulturhistoriska värden. Vid ny planläggning eller vid omfattande ombyggnationer behövs en fördjupad analys av hur de kulturhistoriska värdena påverkas av planerade arbeten, samt även en dialog med boende på orten.

Det kulturhistoriska urvalet bedöms genom ovan beskrivna metod. Det har inte funnits någon avgränsning i mängd gällande hur många byggnader eller bebyggelseområden av en viss typ eller på en viss plats som bedömts som kulturhistoriska värdefulla. Samtliga byggnader och områden som har bedömts ha ett värde har värderats utifrån sagda metod. I värderingen har en bedömning gjorts om bebyggelseområden och byggnader är särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt eller inte. Detta på grund av att kunskapsunderlaget är tänkt att följa lagstiftningen i plan- och bygglagen 8 kap. 13 § och på så sätt vara ett kunskapsunderlag som lätt kan tillämpas i samhällsplaneringen.

Byggnadsinventeringen för kulturmiljöunderlaget har skett inom den geografiska avgränsningen som visas i kartbild under rubriken 1.2 Kulturmiljöunderlag för Västerås serviceorter. Avgränsningen har beslutats i projektgruppen utifrån behov och förekomst av kunskapsunderlag, resurser och historiska gränsdragningar. Bebyggelse inom orterna uppförd på 2000-talet har inte inventerats eller värderats som enskilda byggnader i projektet.

2. Kulturvärden i samhällsplaneringen

2.1 Lagstiftning

Begreppet ”k-märkt” har fått en något varierad betydelse i vardagligt tal. Ofta används begreppet allmänt för bebyggelse och miljöer med ett utpekat kulturhistoriskt värde men ibland åsyftas endast byggnader skyddade som byggnadsminnen. Begreppet ”k-märkt” har ingen juridisk innebörd utan är ett allmänt använt samlingsbegrepp för många olika typer av utpekanden eller lagskydd avsedda att bevara bebyggelse och miljöer av kulturhistoriskt intresse.

Det finns flera lagar i Sverige som skyddar landets kulturmiljöer. Bestämmelser om hänsyn och skydd för kulturmiljöer finns främst i plan- och bygglagen (2010:900), kulturmiljölagen (1988:950) och miljöbalken (1998:808).

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen är den lag som styr samhällsplaneringen i Sverige genom översiktsplanering, detaljplanering och bygglov. I plan- och bygglagen regleras planläggningen av mark och vatten och byggande. Avvägningen mellan allmänna och enskilda intressen lyfts fram som grundläggande i alla prövningar där kulturmiljö är ett allmänt intresse. Lagen behandlar också skyddet av kulturvärden och anpassningen av nybyggnation till befintlig miljö. I 8 kap. 14 § och 17 § finns grundläggande krav på underhållsplikt och bestämmelser om varsamhet och hänsyn till kulturvärden. Kravet om varsamhet innebär att bebyggelsens specifika karaktärsdrag ska tillvaratas vid ändring eller underhåll. I 8 kap. 13 § återfinns det så kallade förvanskningsförbudet som säger att särskilt värdefulla byggnader, anläggningar, tomter, allmänna platser och bebyggelseområden inte får förvanskas. För ett område som omfattas av förvanskningsförbudet gäller inte bygglovsbefrielsen för till exempel Attefallsåtgärder och uppsättande av solceller. Vid planläggning och nybyggnation gäller även hänsynskravet, 2 kap. 6 §, som säger att all bebyggelse ska utformas och placeras lämpligt med hänsyn till kulturvärdena på platsen. Hänsynskravet anger även att bebyggelseområden med särskilda värden alltid ska skyddas oavsett om det rör planläggning, bygglovsärenden eller någon åtgärd som inte regleras i plan eller lov.

Plan- och bygglagen gäller för alla förändringar på alla hus, både exteriört och interiört, och för bebyggelsemiljöer. Lagen gäller även för åtgärder som inte kräver bygglov. Fastighetsägaren eller byggherren är ansvarig för att lagen följs.

Lagen ger även kommuner möjlighet att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse genom skyddsbestämmelse ”q” i detaljplaner. En sådan bestämmelse kan till exempel ange att en byggnad inte får rivas, att underhåll ska ske med material och metoder anpassade till dess egenart och att den ska vårdas så att den inte förfaller. I detaljplaner kan även en utökad bygglovsplikt anges, exempelvis för underhållsåtgärder.

Kulturmiljölagen

Enligt kulturmiljölagen är det en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla, såväl enskilda personer som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. I kulturmiljölagen finns bland annat bestämmelser om fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen.

Bestämmelserna kring fornlämningar regleras i kulturmiljölagens andra kapitel, där bestämmelserna säger att det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen på något sätt förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning. Grundprincipen är att fornlämningar ska bevaras för framtiden om det inte visar sig att samhällsintresset för en exploatering överväger. Går det inte att undvika fornlämning vid en exploatering kan länsstyrelsen fatta beslut om att genomföra en arkeologisk undersökning.

En byggnad eller anläggning som anses ha ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen, enligt kulturmiljölagens tredje kapitel. En sådan förklaring innebär att byggnaden eller anläggningen ska bevaras för framtiden och att anläggningen sparas som ett historiskt dokument över en gången tid och dess människor och samhälle. Ett byggnadsminne kan bestå av en enskild byggnad eller ett område med ett stort antal byggnader. Vem som helst kan väcka fråga för om en byggnad eller anläggning ska bli byggnadsminne hos länsstyrelsen, som även handlägger förfrågningar om ändring av byggnadsminnen. De statliga byggnadsminnena ägs av staten och det är regeringen som tar beslut om dessa. Riksantikvarieämbetet är tillsynsansvarig.

Svenska kyrkans kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser, även gravkapell, kyrkogårdsmurar och andra fasta anordningar, är skyddade i kulturmiljölagens fjärde kapitel. Detta innebär att miljöerna ska vårdas och underhållas så att de kulturhistoriska värdena inte minskas och att utseende och karaktär inte förvanskas. De kyrkobyggnader som är uppförda innan år 1940 är automatiskt skyddade men även vissa yngre kyrkor som bedöms ha särskilda kulturhistoriska värden har efter beslut erhållit ett skydd. Vid väsentliga ändringar av kyrkomiljöer krävs tillstånd från länsstyrelsen.

Miljöbalken

Miljöbalken är en övergripande lag som syftar till att värna om miljön som helhet. Bestämmelserna är till för att främja en hållbar utveckling för nuvarande och kommande generationer, så att alla kan leva i en hälsosam och god miljö. I miljöbalken anges att områden av riksintresse för kulturmiljövården ska skyddas från åtgärder som kan innebära påtaglig skada. Kommunerna tar ansvar och förhåller sig till riksintressena i ärenden som utgår från plan- och bygglagen. Detta genomförs bland annat genom skydds- och varsamhetsbestämmelser vid planläggning. Det är länsstyrelsen som övervakar att kommunerna tar sitt ansvar i den här frågan. I Sverige finns idag runt 1 700 områden utpekade som riksintresse för kulturmiljövården, med andra ord att de har så pass stora kulturhistoriska värden att det är av nationellt intresse att de bevaras. Ett av målen med dessa områden är att de ska ge en bred bild av historien.

2.2 Definitioner

Serviceorter – Västerås kommun har nio så kallade serviceorter spridda utanför innerstaden. Serviceorterna ska erbjuda varierade boendemiljöer, rekreationsområden, gång- och cykelvägar samt god kollektivtrafik. De fyller även en viktig roll för omgivande landsbygd genom att där finns skolor och förskolor och viss kommersiell service i varierad omfattning. Enligt Västerås översiktsplan är det i serviceorterna som nya bostäder, busslinjer, service och mötesplatser i första hand ska lokaliseras.

Modernism – Inom arkitektur och samhällsplanering förknippas modernismen främst med perioden från 1930- till 1970-talet. Under denna epok växte det svenska välfärdssamhället fram och Sverige blev ett högindustriellt land. Den modernistiska arkitekturen representerade något nytt och kom att bli starkt förknippad med byggandet av den svenska välfärdsstaten. Modernismen var även en internationell stark strömning med ledande stilskapare som arkitekterna Le Corbusier, Ludwig Mies van der Rohe och Walter Gropius. Exempel på svenska förgrundsfigurer är arkitekterna Gunnar Asplund och Sven Markelius.

Postmodernism – Inom arkitektur och samhällsplanering förknippas postmodernismen främst med perioden från 1980- till 1990-talet. Det var en motreaktion mot bland annat modernismens byggande. I stället för stora enhetliga bostadsområden byggdes mindre enheter som visade en större variation. Många nya byggnadsmaterial och byggtekniker tillkom såsom fasader med puts på isolerande skivor av mineralull eller skumplast. Som förebild var den klassicerande arkitekturen. Fönster hade stor variation med fönsterband, symmetriska grupperingar och välvda partier. Vanliga kulörer var milda pastellfärger i ljust gult, ljust grönt eller rosa och fasader var vanligen i puts, kalksandsten eller träpanel.

Nymodernism – Inom arkitektur och samhällsplanering förknippas nymodernismen främst med perioden från 2000- till 2020-talet. Stilmässig inspiration var 1930-talets funktionalism och stilen manifesterades till en början genom okonventionell fönstersättning, färgsättning och uppbrutna volymer. Ny teknik möjliggjorde det som hade eftersträvats inom funktionalismen, exempelvis mycket stora fönster och fönster ner till golv. Putsade fasader dominerade med flacka tak eller pulpettak och en färgskala i vitt och grått med detaljer i ockra, kornblått, oxidgrönt eller engelskt rött. Inom villabyggandet uppfördes många hus med träfasader i flera varianter med inspiration från hundra år gamla arkitekturstilar.

Egna hem/Egnahemsområde – Område med företrädesvis enhetligt utformade bostadshus med tillhörande tomt, som ägs av de boende eller upplåtits med tomträtt. Egnahemsområdena tillkom fr.o.m. 1800-talets slut på enskilda initiativ eller som en följd av bostadssociala reformer, främst för att bromsa inflyttningen till städerna och motverka emigrationen. Bebyggelsen uppfördes i planmässiga former i utkanten av städer och större tätorter.

Definitionerna av kulturmiljövårdens begrepp som redovisas nedan har samlats upp och standardiserats av Riksantikvarieämbetet i *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* skriven av Génetay, Cissela & Lindberg år 2014.

Kulturarv – avser alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etcetera) för mänsklig påverkan. Oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form – kulturarv eller kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv. Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen, till exempel det biologiska kulturarvet, det industriella kulturarvet eller modernismens kulturarv.

Kulturmiljö – avser hela den av människor påverkade miljön, det vill säga som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. En kulturmiljö kan preciseras och avgränsas till att omfatta en enskild anläggning eller lämning, ett mindre eller större landskapsavsnitt, en bygd eller en region. Det kan röra sig om intensivt utnyttjade stads- eller industriområden såväl som extensivt påverkade skogs- eller fjällandskap. Kulturmiljön omfattar inte bara landskapets fysiska innehåll utan även immateriella företeelser som ortnamn eller sägner som är knutna till en plats eller ett område. Kulturmiljön är en del av kulturarvet.

Kulturhistoriskt värde – avser de möjligheter materiella och immateriella företeelse kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.

Kulturvärde – avser samlingsbenämning för sådana värden som tillskrivs företeelser, med utgångspunkt i kulturhistoriska, sociala och estetiska aspekter.

I föreliggande arbete är det främst kulturhistoriska värden i den fysiska miljön som har inventerats och värderats.

LIVSFARLIG LEDNING

0
45
15
30
HEMMA
GÄSTER

3. Tidigare värderad bebyggelse i Tillberga

I samband med arbetet inför Västerås första översiktsplan togs på 1980-talet fram ett kulturminnesvårdsprogram. Kulturminnesvårdsprogrammet består av utredningen Västeråsbygden samt av det bevarandeprogram för stadsbebyggelsen som antogs av kommunfullmäktige år 1985. Tillberga redovisas i utredningen Västeråsbygden. Området vid Järnvägsgatan och Verkstadsgatan pekades ut som ”miljöhänsynsområde”. Värdefull bebyggelse, markerat i karta med rosa fält, likställs med dagens "särskilt värdefull" enligt plan- och bygglagen 8 kap 13 §. Viss bebyggelse inom området bedöms även som ”värdefull bebyggelse”, se kartbild nedan.

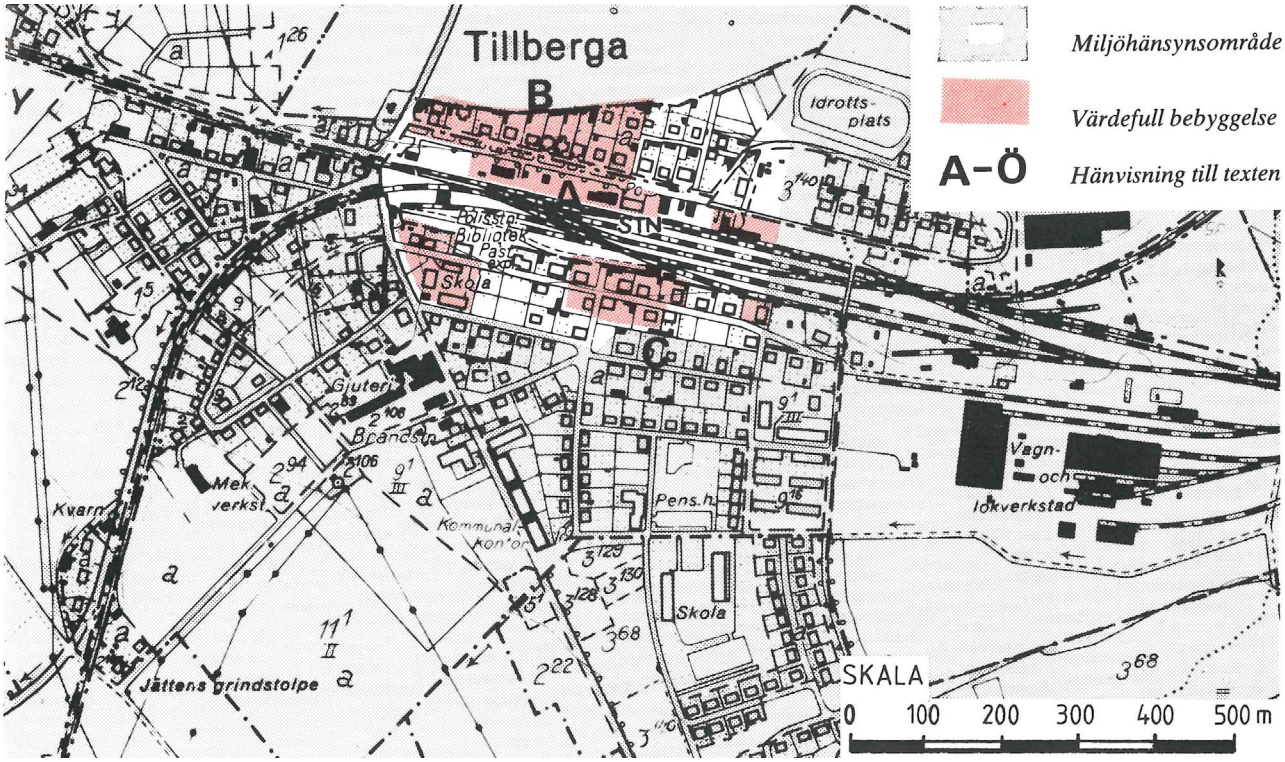

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Tillberga redovisad i utredningen Västeråsbygden år 1987.

4. Beskrivning

Tillberga ligger cirka en mil nordost om Västerås tätort och är en av kommunens nio serviceorter. Orten är på den norra och västra sidan omgivet av öppna jordbrukslandskap och på den östra och södra sidan inramat av skog. Bebyggelsen i Tillberga består främst av enbostadshus i form av villor, radhus och kedjehus. Ett antal flerbostadshus i tre våningar finns lokaliserade längs med huvudgatan Kvistbergavägen. Här ligger även offentliga byggnader såsom skolor, sim- och sporthall, restaurang och bibliotek. I ortens östra respektive västra utkant finns industribebyggelse och i den nordöstra delen ligger Tillberga anstalt. Inom orten återfinns ett antal grönytor, parker och lekplatser.

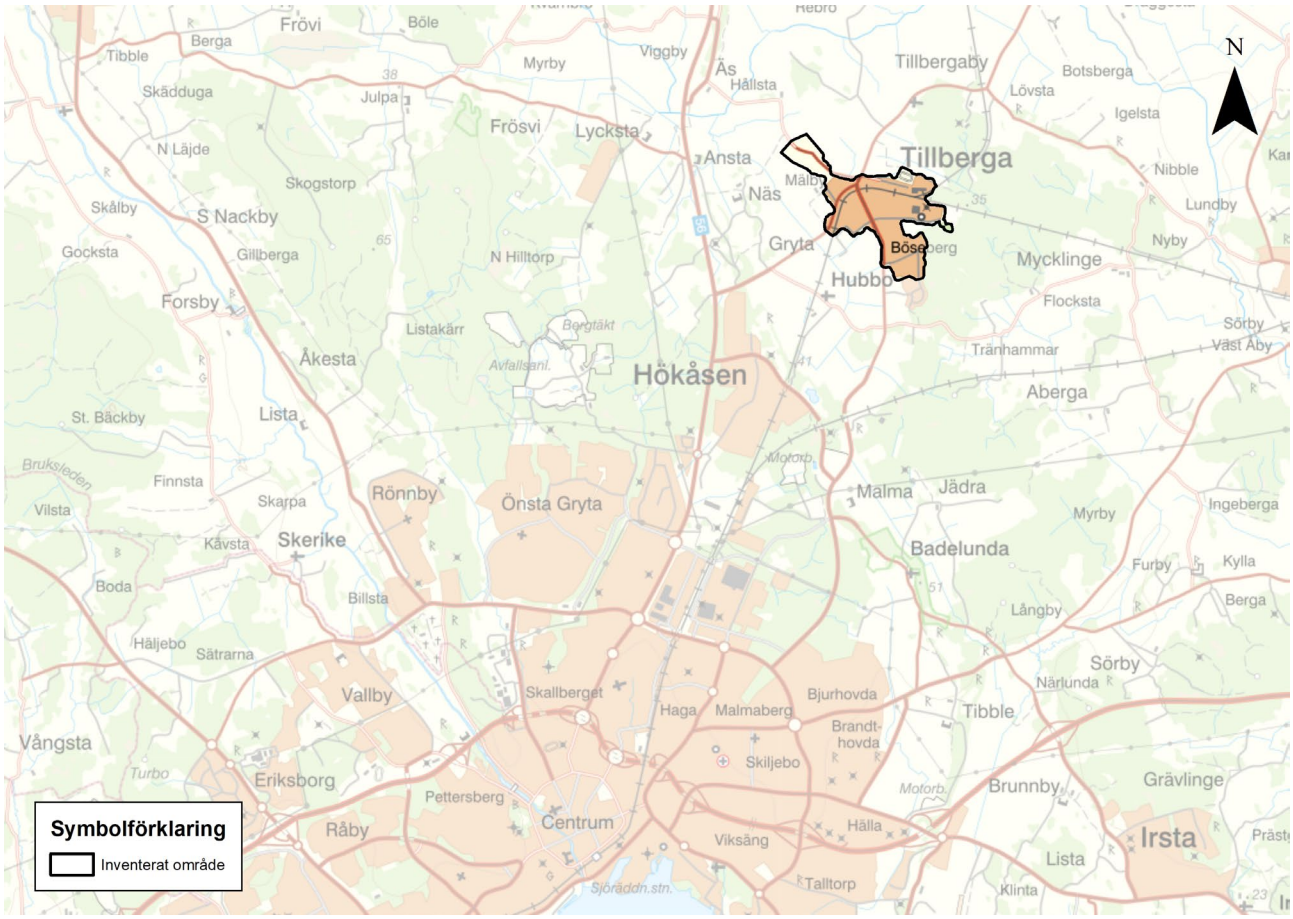

Tillbergas lokalisering i relation till Västerås tätort.

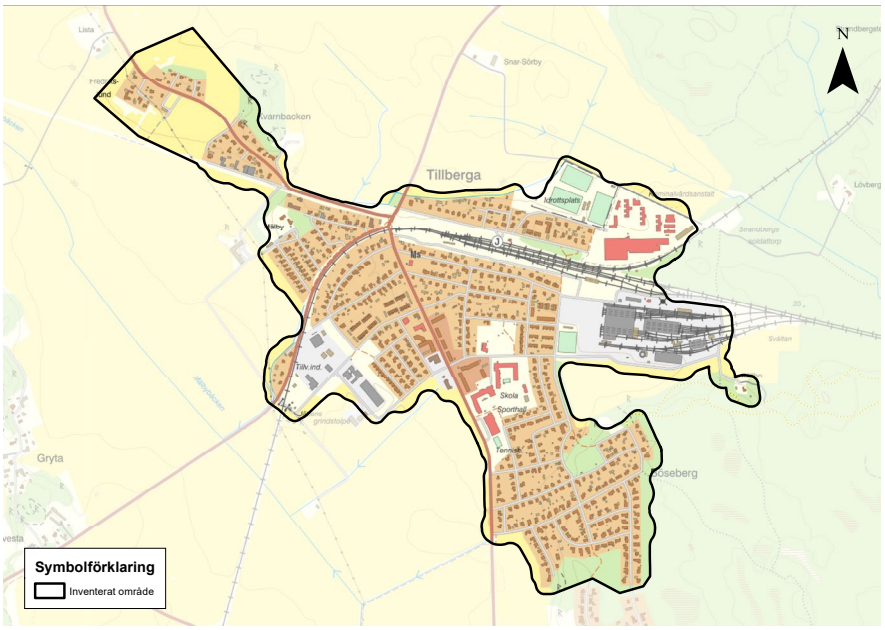

Avgränsning för byggnadsinventeringen i Tillberga.

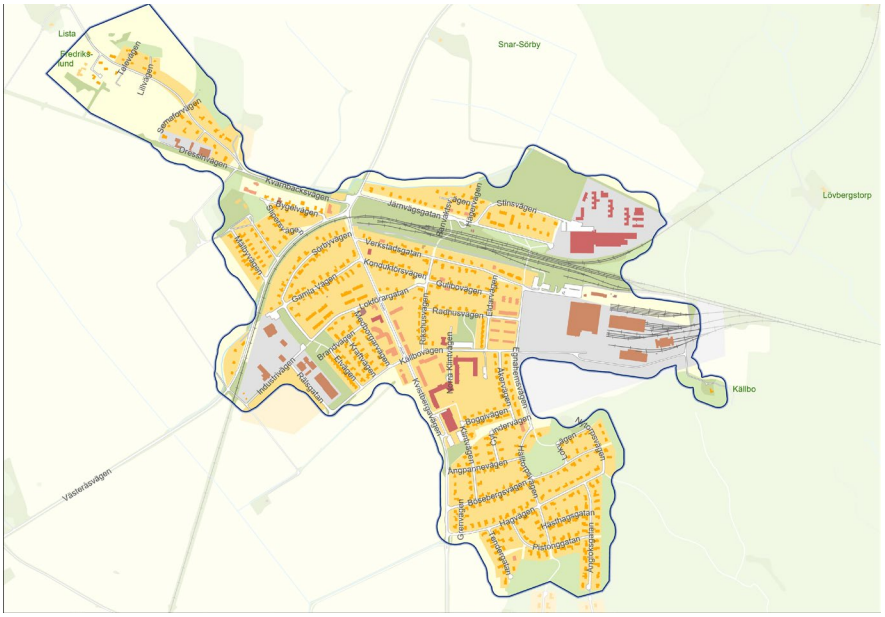
Lista
Snar-Sörby
Lövbergstorp
Källbo
Järnvägsgatan
Stiftsvägen
Verkstadsgatan
Kongudden
Glutbovägen
Raghusvägen
Kallbovägen
Industriv.
Rosgatan
Bogsgatan
Amparnevägen
Hantverkarg.
Fraktagatan
Frotonegatan
Gamlebyvägen
Lövhv.
Tallbovägen
Lövvägen
Sommarvägen
Drakenvägen
Kvarnbackavägen
Bygelvägen
Snar-Sörby
Sörbyvägen
Hällbyvägen
Tallmiljö vägen
Industrivägen
Rosgatan
Eriksvägen
Ekbackar
Kvistvägen
Kvistavägen
Ekbackavägen
Ekbacksvägen
Ekbacksgatan
Ekbacksvägen
Ekbacksgatan
Ekbacksvägen
Ekbacksgatan

4.1 Infrastruktur, grönområden och allmänna platser

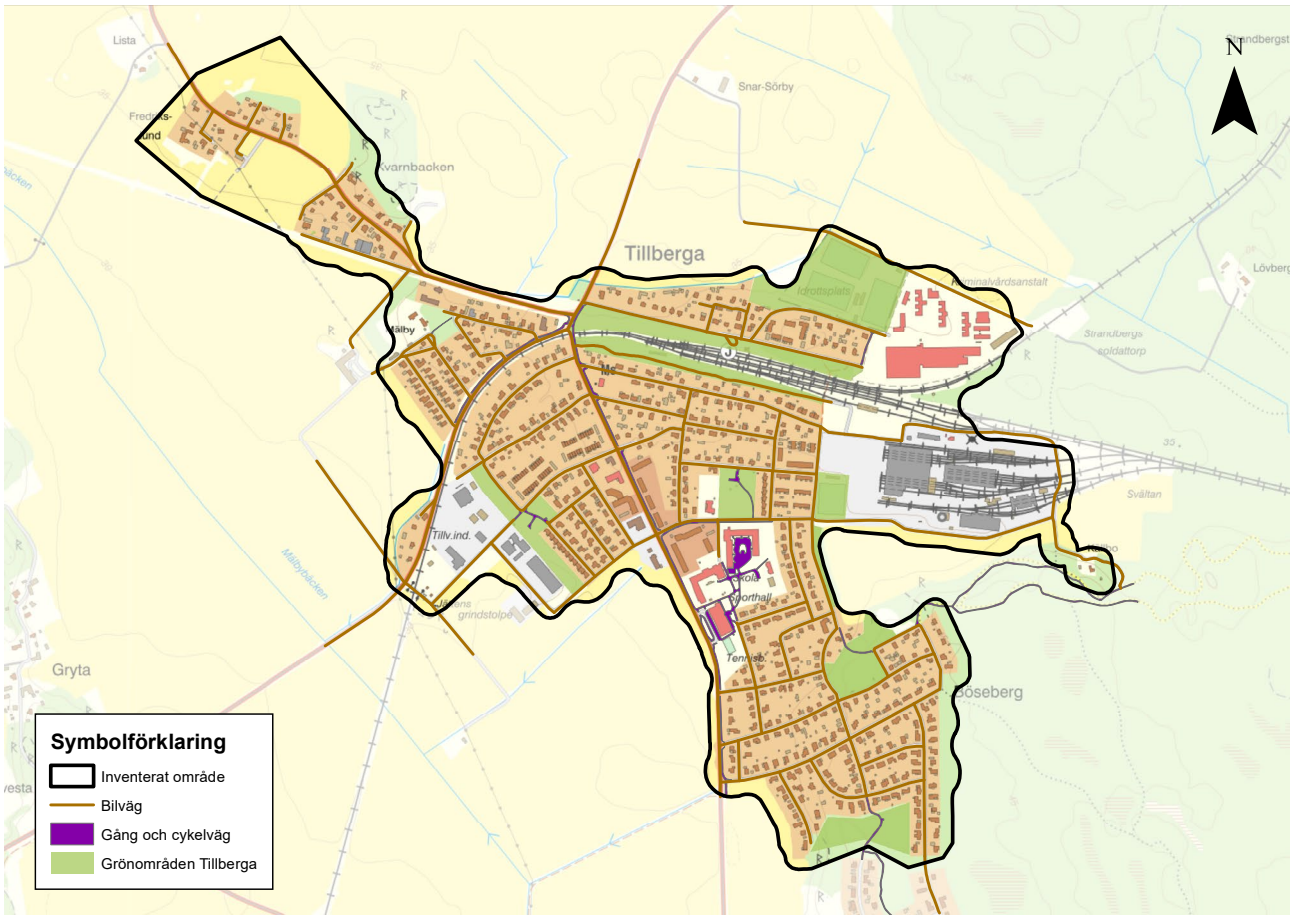

Vägar, cykel- och gångbanor samt grönområden i Tillberga.

Fyra landsvägar leder in till Tillberga: Tillbergsvägen, Kvarnbacksvägen, Västeråsvägen och Kvistbergavägen. En bit väster om orten går väg 56 i nord-sydlig riktning som har stora trafikflöden med tung trafik. Kvistbergavägen fungerar som huvudgata i Tillberga och här återfinns busshållplatser och vändplats för buss. Gång- och cykelvägar finns främst i anslutning till grönytor, lekplatser och skolor.

I orten finns ett antal allmänna platser såsom gräsytor och lekplatser. I norr och i den mellersta delen finns fotbolls-, basket-, tennis-, och grusplaner samt motionsspår. Den kuperade Bösebergsparken, norr om Bösebergsvägen, har karaktären av en naturpark med gräsytor och barr- och lövträd. I Tillberga finns bitvis lövträd som kantar gatorna.

Det finns inga torg i Tillberga. Mittemot biblioteket, vid Kvistbergavägen, ligger en liten park med planteringar, gräsytor, träd och bänkar. Här står statyn Paret i granit gjord av den tyska konstnären Rolf Steiner år 1990. Skulpturen var en gåva från vänorten Kassel i samband med Västerås 1000-årsjubileum.

Konstverket Paret i granit gjord av den tyska konstnären Rolf Steiner år 1990. Verket står i parken mitt emot biblioteket. Foto: VIm-serek-0591.

Den kuperade Bösebergsparken norr om Bösebergsvägen. Foto: VIm-serek-0076.

4.2 Bebyggda miljöer

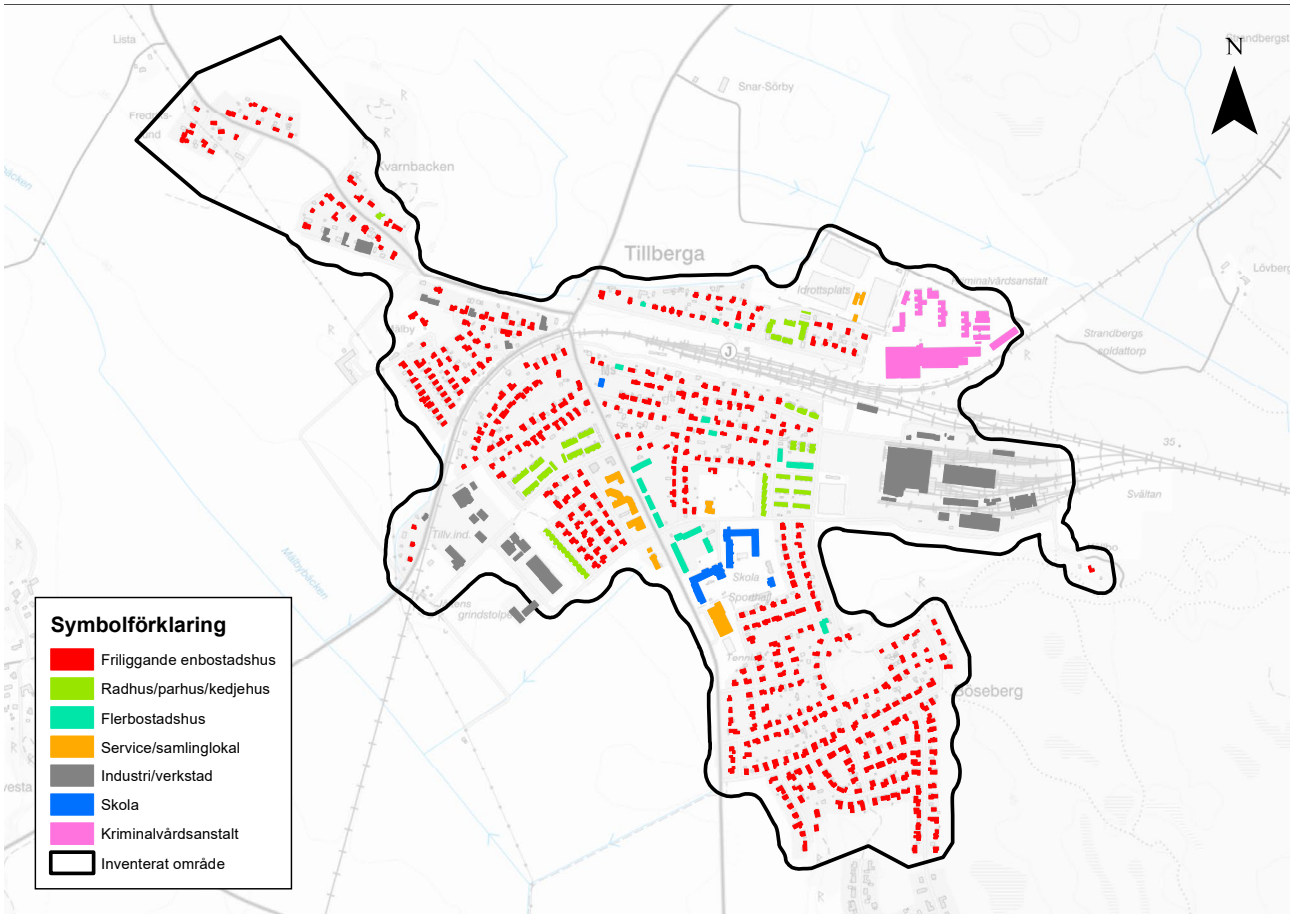

Byggnadstyper i inventerat område i Tillberga.

Jordbruksbebyggelse

Helt eller delvis integrerade i Tillberga ligger delar av gårdsbildningar som låg på platsen innan tätorten började växa fram. Bebyggelsen är främst från 1800-talet. Dessa är Mälby gård i nordväst, Sörby gård i mellersta Tillberga och Lilla Kvistberga i söder. Bebyggelsen skiljer sig från omkringliggande bebyggelse med större tomtstorlek, annan byggnadsstruktur samt byggnaders ålder och karaktär. Jordbruk bedrivs inte längre på gårdarna.

Mälby gård består av en mangårdsbyggnad och bostadsflygel i ljus kulör och några rödfärgade timrade eller panelklädda ekonomibyggnader. Omgivande finns fruktträd och höga barr- och lövträd samt öppna jordbrukslandskap i norr. Sörby gård och Lilla Kvistberga är omgivna av tätbebyggd villabebyggelse. Mangårdsbyggnaden på Sörby gård är från tidigt 1800-tal och kraftigt förändrad, och på tomten finns några uthus. Lilla Kvistberga består av en småskalig huvudbyggnad som idag är tillbyggd, ett lider/drängstuga samt ett litet mjölkhus. Utmed tomtgränsen löper en stengärdesgård.

Mälby gårds mangårdsbyggnad, troligen från 1700-talet. Foto: Vlm-serji-0640.

Sörby gårds mangårdsbyggnad från tidigt 1800-tal och två ekonomibyggnader. Foto: Vlm-sereb-0379.

Tillberga stationssamhälle

I Tillbergas norra del, vid Järnvägsgatan och Verkstadsgatan, ligger bebyggelse som uppfördes kring sekelskiftet 1800–1900 med anledning av järnvägens tillkomst och stationssamhällets framväxt. Utmed Järnvägsgatan ligger stora villor och mindre flerbostadshus på rad nära gatan, med fasader av träpanel eller puts i olika kulörer. På de långsmala tomterna står rödfärgade uthuslängor och fruktträd.

Bostadshus ligger på rad längs med Järnvägsgatan i norra Tillberga. Foto: Vlm-sereb-1236.

Längs Verkstadsgatan, söder om järnvägen, återfinns relativt stora trähus från 1910-talet, vissa uppförda som tjänstebostäder åt järnvägen. Bostadshusen är i en och en halv till två våningar, har främst sadeltak och är placerade nära gatan. Uthus förekommer längre in på tomten. Närmast Kvistbergavägen ligger Sörby skola i rött tegel. Utmed Kvistbergavägens norra del ligger ett antal småskaliga trähus och en rödmålad villa i jugendstil. Dessa är uppförda i början av 1900-talet som arbetarbostäder för gjuteriarbetare respektive direktörens villa. Bostadsområdena har genom åren kompletterats med vissa nybyggnationer och den befintliga bebyggelsen har i flera fall byggts om och till.

Gjuteriets direktörsvilla uppfört år 1914 i jugendstil i korsningen Gamla vägen-Kvistbergavägen. Foto: Vlm-serji-0286.

Egnahemsområden

En stor del av Tillbergas norra del upptas av egnahemsområden (se kapitel 2.2 Definitioner) som började att bebyggas under 1920- och 1930-talen. Särskilt gäller detta den västra delen, områden kring Mälby och Sörby gårdar samt längs Kvarnbacksvägen. Bostadshusen är i en och en halv våning, har träpanelsfasader i olika kulörer och sadeltak eller brutna tak. Områdena har idag en splittrad karaktär eftersom flera hus är om- och tillbyggda samt att områdena har kompletterats med nybyggnationer.

Egnahemsområdet Böseberg från 1920-talet har en sammanhållen karaktär med bostadshus i en och en halv våning med brutna tak eller sadeltak som ligger på rad längs Bösebergsvägen och Hälltorpsvägen. Gator är svagt böjda och terrängen något kuperad. I anslutning breder naturparken Bösebergsparken ut sig. Uthus ligger längre in på tomten. Bostadshusen visar drag av både nationalromantik och klassicism med farstukvistar, fasader av locklistpanel i olika kulörer och lunettfönster. Genom åren har en del av bostadshusen förändrats i form av nya fasadbeklädnader, ändrad kulörsättning och tillbyggnader.

Egnahemsområdet Böseberg med villor från 1920-talet. Foto: Vlm-sereb-1276.

Småhus, flerbostadshus och radhus

I mellersta och södra delen av Tillberga ligger modernistiska flerbostadshus, radhus, kedjehus och villor från 1940- till 1980-talet. Gatunätet är oregelbundet. Längs Kvistbergavägen står ett antal flerbostadshus i tre våningar med fasader i rött och gult tegel eller ljus puts. Norr om Källbovägen ligger sex radhuslängor med fasader i grå-målad stående träpanel. Vid Lokförargatan återfinns ett radhusområde i vit mexisten med röda eller gula träpanelspartier.

Merparten av villabebyggelsen är individualistiskt utformad medan några grupper är identiska. Bostadshusen står på rektangulära lummiga tomter och har tillhörande garage i likartad utformning som bostadshusen. Bostadshusen är i en eller en och en halv våning och har fasader i rött, gult eller brunt fasadtegel eller stående träpanel målade i olika kulörer. Ofta förekommer källare. Sadeltak är täckta av rött tegel eller mörkt betongtegel.

Kedjehus från 1960-talet längs Elvägen i centrala Tillberga. Foto: VIm-sereb-0431.

Villor från 1960-talet utmed Medborgarvägen. Foto: VIm-sereb-0393.

Postmodernism och nymodernism

Tillbergas äldreboende med servicehus vid Kvistbergavägen är genom sin höga höjd, sin placering något snett mot gatan och karaktäristiska postmodernistiska arkitektur (se kapitel 2.2 Definitioner) märkbar i samhället. Byggnadskomplexet uppfört år 1989 har en volym i varierande höjder med spetsiga former omväxlande med runda former. Fasaderna är i aprikosfärgat tegel och vita plåtdetaljer och fönsterbågar.

Söder om inventeringsområdet ligger ett villaområde i nymodernistisk stil (se kapitel 2.2 Definitioner) som har tillkommit på 2000–2020-talet. Här är villorna i en och en halv till två våningar höga, har vit-, grå eller svartmålade träpanelsfasader och sadeltak eller pulpettak. I några fall är fasaderna i slätputs. Storskaliga garage hör till bostadshusen som är omgivna av gräsmattor.

Äldreboende utmed Kvistbergavägen i postmodernistisk stil. Foto: VIm-serek-0333.

Villor i nymodernistisk stil söder om inventeringsområdet. Foto: Vlm-serek-0595.

Industribebyggelse och offentlig och privat service

I Tillbergas östra respektive västra del ligger industribebyggelse från början av 1900-talet till 1900-talets andra hälft. Bebyggelsen karaktäriseras av storskaliga byggnadsvolymer som ofta har byggts till, rätlinjiga former, plana tak samt fasader i rött tegel eller plåt i olika kulörer. Nordväst om järnvägen finns två verkstadsbyggnader från början av 1900-talet med ljusputsade fasader och spröjsade träfönster.

Skolor och merparten service är främst lokaliserad utmed Kvistbergavägen. Här ligger Tillbergaskolan, förskolor, sim- och sporthall, bensinstation, äldreboende, bibliotek, bensinstation, närbutik och restaurang. Flertalet byggnader är utformade i modernistisk stil. Tillbergaskolan och sim- och sporthallen från 1960-talet har rätlinjiga byggnadsvolymer i en till två våningar med fasader i gult tegel och mörka plåtdetaljer. Biblioteket ligger i före detta Medborgarhuset med fasader i gul spritputs och flackt sadeltak.

5. Historik

I Tillberga finns flera tydliga årsringar kopplade till ortens historia. I norr på båda sidor om järnvägen ligger bebyggelse från tiden kring sekelskiftet 1800–1900. En annan årsring är egnahemsbebyggelse från 1920- till 1930-talet vid Böseberg i södra Tillberga samt ett antal mindre områden i ortens norra delar. En tredje tydlig årsring är modernistisk bebyggelse från 1940- till 2000-talet i Tillbergas mellersta och södra del, successivt framvuxen söderut.

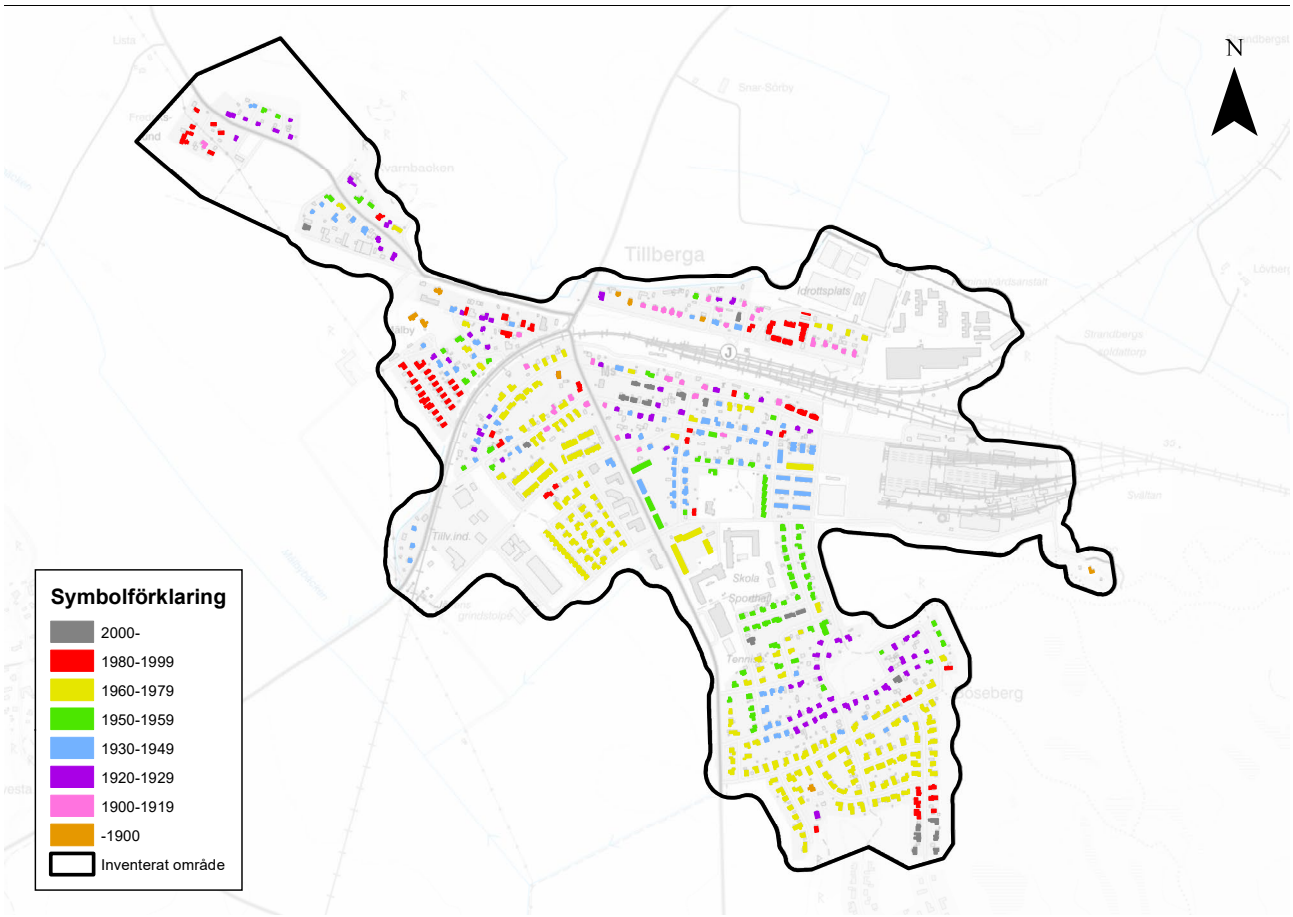

Nybyggnadsår för bostadshus i Tillberga.

5.1 Tillberga stationssamhälle föds: 1800-talets andra hälft

I mitten av 1800-talet var platsen där Tillberga serviceort nu ligger en ren jordbruksbygd. Här låg gårdarna Mälby gård och Sörby gård. Till Sörby gårds marker hörde torpen Svältan och Myrtorpet, ett soldattorp samt en backstuga. Mälby gård hade rader av ekonomibyggnader i vinkel mot en linjerät uppfartsväg som ledde upp mot mangårdsbyggnaden med sina flyglar och kringliggande dammanläggningar.

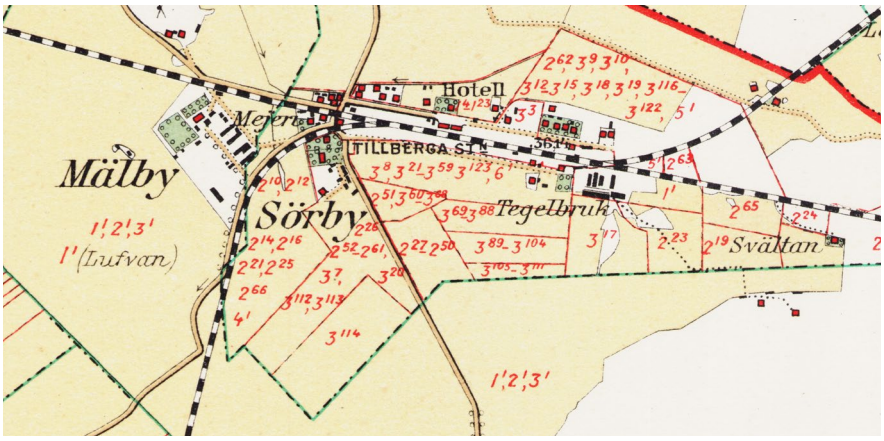

Den häradsekonomiska kartan uppmätt år 1907. Gårdarna Mälby och Sörby syns till vänster i bilden. Intill järnvägen har stationssamhället börjat ta form. Karta: Lantmäteriets historiska kartor.

Med järnvägen föddes Tillberga samhälle. År 1875 öppnade Stockholm–Westerås–Bergslagens Jernvägs Aktiebolag (SWB) och samma år uppfördes stationshuset. Bangård med plattformar, lokstall och lastkaj anlades. I Tillberga sammanstrålade linjerna Stockholm–Ängelsberg, Tillberga–Västerås–Köping och Tillberga–Sala och platsen blev ett centrum för omlastning och övergång till de olika linjerna, en så kallad järnvägsknut. Stinsvillan, de första bostadshusen längs med Järnvägsgatan samt ett par banvaktarstugor uppfördes. Vid Mälby gård byggdes Tillbergas första stenhus år 1875, en vitputsad bostadsflygel som finns kvar idag. Något senare uppfördes järnvägsrestaurangen väster om stationshuset, godsmagasin och år 1886 den första betjäningsbostaden. Vid Bygelvägen byggdes år 1896 ett andelsmejeri, nedlagt år 1939. Ett tegelbruk anlades på platsen där senare lok- och vagnverkstäderna byggdes. Merparten av järnvägens byggnader, såsom stationshus och järnvägsrestaurang, revs på 1990-talet.

Stationspersonal vid Tillberga station år 1907–1908. Foto: Okänd, vlm-B-10602.

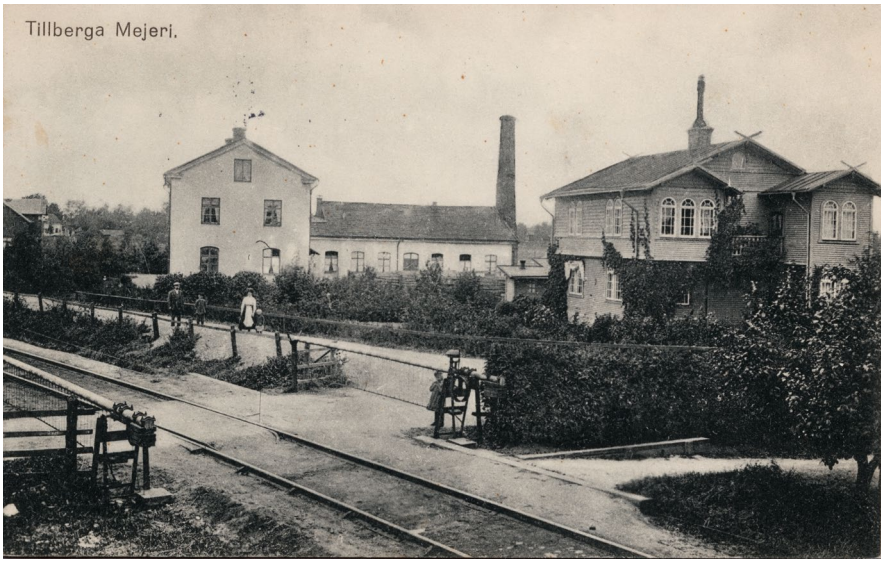

Tillberga mejeri till vänster i bilden, cirka år 1912. Foto: David Otto Holmqvist, Järnvägsmuseet, JvmKCAC09279.

5.2 Samhället börjar långsamt växa fram: 1900–1910-tal

Trots järnvägen var Tillberga vid sekelskiftet 1800–1900 ännu inte någon egentlig samhällsbildning. Utöver järnvägs- och jordbruksbebyggelsen hade bara enstaka hus byggts. Fram till år 1907 hade ett tiotal byggnader uppförts vid Järnvägsgatan och kring år 1915 var den i stort sett komplett. Från Västeråsvägen och fram till stationen byggdes stora trähus, panelade eller putsade och försedda med glasverandor och snickarglädje. Här utvecklades Tillbergas centrum, den livliga affärsgatan med hotell, konditorier, affärer, post, telefonstation och hantverkare. Vid östra delen av Järnvägsgatan blev bebyggelsen något enklare med egnahem i en och en halv våning.

På 1910-talet började samhällets utbyggnad på den södra sidan av järnvägen och bebyggelsen vid Verkstadsgatan växte fram. Här byggdes ytterligare betjäningsbostäder i form av två till två och en halvvånings flerbostadshus i trä. På gärdena söder om Sörby gård startade omkring år 1910 ett metallgjuteri, och strax intill uppfördes arbetarbostäder och en villa åt direktören. På platsen uppfördes på 1970-talet ett radhusområde. En bit norrut startade på 1910-talet en smedja vid Västeråsvägen, som senare fungerade som svetsverkstad och åkeri.

Då samhället växte fram uppstod behovet av en skola och Sörby skola uppfördes år 1909–1910 i hörnet Verkstadsgatan-Kvistbergavägen. Den byggdes, liksom två samtida bostadshus vid Verkstadsgatan, i en för Tillberga helt ny stil, i oputsat rött tegel med vit dekor.

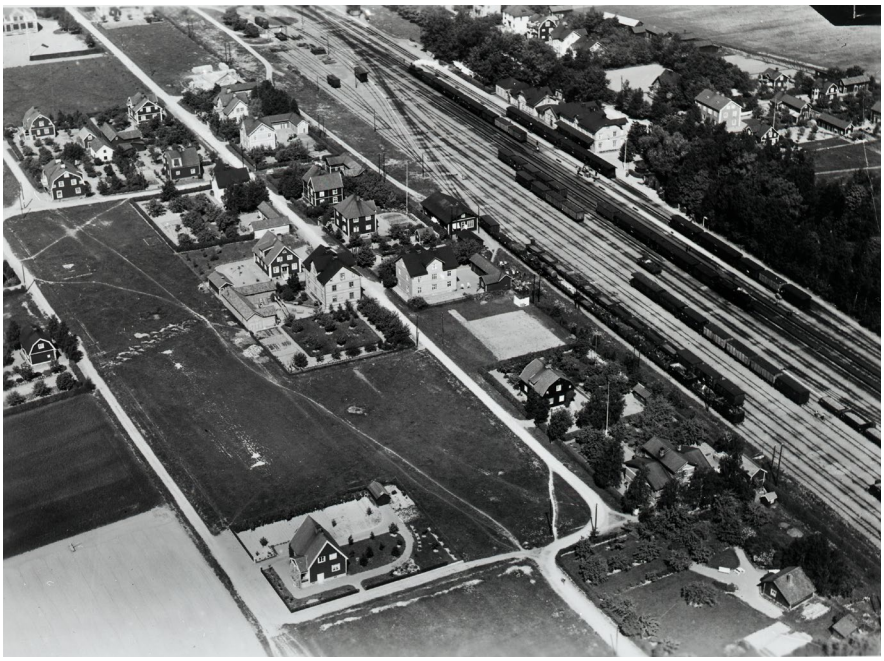

Flygbild över Verkstadsgatan och järnvägen år 1935 sett från öster. Överst till höger i bilden skymtar stationshuset och bebyggelse vid Järnvägsgatan. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-FLY 994.

Sörby skola uppförd år 1909-1910 vid Kvistbergavägen-Verkstadsgatan, cirka år 1987.
Foto: Okänd, Västerås stadsarkiv, SBK_S981.

5.3 Järnvägsverkstäder och Böseberg byggs: 1920–1930-tal

Järnvägens tåg och lok krävde underhåll och reparation och år 1917 började SWB uppförandet av en vagnverkstad i Tillberga. Detta blev startskottet för en livlig byggnadsverksamhet i orten och under 1920-talet mer än fördubblades antalet hus i Tillberga. Vagnverkstaden ritades av Stockholmsarkitekten Georg Ringström (exteriören), i samarbete med SWB:s baningenjör och arkitekt Carl Henning. År 1924–1925 uppfördes en lokverkstad som ritades av arkitekt Carl Henning.

För att järnvägsverkstädernas anställda skulle slippa pendla från Västerås planerades uppförandet av bostäder. En stadsplan över Tillberga upprättades år 1919–1921 av Stockholmsarkitekten Nils A. Blanck som i nationalromantisk anda utnyttjade den kuperade terrängens möjligheter. Svagt böjda gator med intressanta, omväxlande perspektiv lades ut och en naturpark planerades. Stadsplanen låg till grund för ny bebyggelse, kvarter och gatusträckningar, men förverkligades inte i sin helhet.

År 1919–1920 byggdes 13 hus i Böseberg genom Tillberga Järnvägsmäns Egnahemsförening. Samtliga hus var belägna längs Bösebergsvägen och uppfördes i SWB:s regi. Arkitekt Carl Henning tog fram två typritningar för bostadshusen. Bostadshusen fick fasader av röd träpanel med vita snickerier och farstukvistar i nationalromantisk stil. Under 1920-talet tillkom ytterligare 21 bostadshus, under ledning av de enskilda byggarna. Dessa visade märkbarare klassicistiska drag och oljemålades i ljust beige, grå eller gula toner.

Förslag till stadsplan för Tillberga utförd av arkitekt Nils A. Blanck år 1921. Karta: Västerås stadsarkiv.

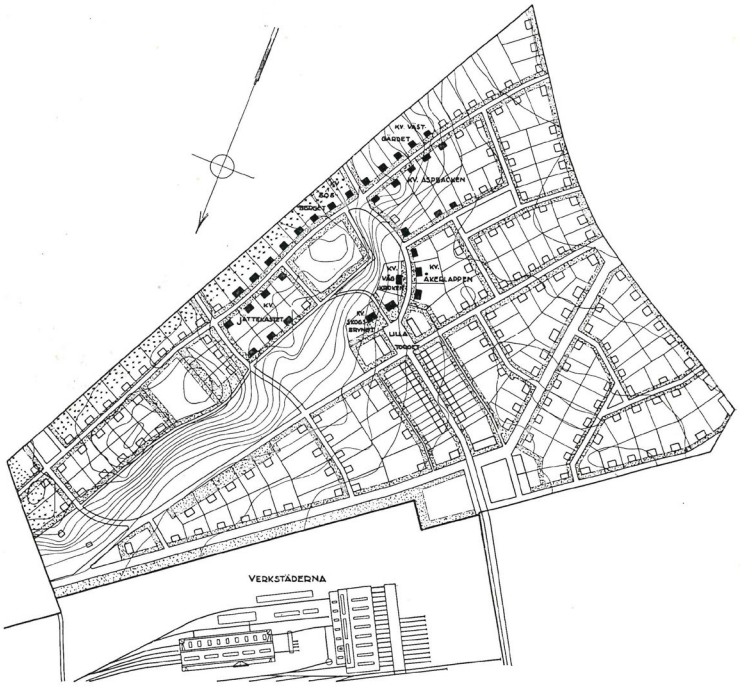

Stadsplan över Böseberg. Notera norrpilens riktning.

Även på andra håll i Tillberga byggdes nytt under 1920-talet. Områdena söder om järnvägen utökades och förtätades och områdena sydost om Mälby gård och längs Kvarnbacksvägen började att bebyggas. Samhällets snabba tillväxt gav ett behov av nya skollokaler. En ny skolbyggnad uppfördes intill den befintliga skolan, idag riven. Vid Lilla Kvistberga uppfördes år 1922–1923 ett ålderdomshem, senare använd som skola. Längst i öster, intill Västeråsvägen, uppfördes en elektrisk kvarn år 1927 och vid Bygelvägen etablerades ett modellsnickeri ungefär vid samma tid. Båda byggnaderna är välbevarade idag.

1930-talet innebar för Tillberga en återgång till en lugnare tillväxttakt, i genomsnitt cirka tre hus per år. Främst byggdes egnahem av liknande typ som decenniet innan. Byggandet pågick i anslutning till redan bebyggda ytor.

Järnvägsverkstäderna med vattentorn, cirka 1940-tal. Foto: Okänd, Järnvägsmuseet, JvmKDAA10079.

Flygbild från sydost över Bösebergsområdet, år 1935. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-FLY 995.

Flygbild över Bösebergsområdet från öster, år 1955. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-FLY 757.

5.4 Småhus- och flerbostadshusbyggandet tar fart: 1940–1950-tal

Under andra världskriget låg byggnadsverksamheten i stort sett nere, så när som på tio egnahem som under år 1943 uppfördes i anslutning till Böseberg. Mot slutet av 1940-talet ökade byggnadsverksamheten i Tillberga kraftigt då egnahem och radhus tillkom, främst på gärdena mellan verkstäderna och Kvistbergavägen. En centrumförflyttning söderut inleddes. Tillbergas första hyreshus uppfördes av HSB vid Kvistbergavägen i två våningar. HSB stod ursprungligen för Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförening. Vid Kvistbergavägen uppfördes en brandstation år 1946.

Vid kommunreformen år 1952 bildades Tillberga kommun av Tillberga, Hubbo, Sevalla och Tortuna socknar. Ett nytt förslag till stadsplan över Tillberga samhälle upprättades år 1958 av Stockholmsarkitekten Ivar Jonsson. Stadsplanen utgick från den gamla stadsplanen och den befintliga bebyggelsen, men innehöll vissa förändrade delar. I den nya stadsplanen planerades för ett industriområde i västra Tillberga och i de centrala delarna förlades några områden för allmänt ändamål samt flerbostadshus.

Under 1950-talet kompletterades de centrala delarna med bostadsbebyggelse och Bösebergsområdet utvidgades. Vid Kvistbergavägen uppfördes några flerbostadshus med butiker i källar- och bottenvåningen samt ett medborgarhus, ritat av Stockholmsarkitekten Karl Erik Hjalmarson. Medborgarhuset inrymdes med biograf, samlingslokaler och dans- och idrottslokaler i källaren.

Förslag till stadsplan för Tillberga upprättad år 1958 av Stockholmsarkitekten Ivar Jonsson.
Karta: Västerås stadsarkiv.

Radhus, villor och flerbostadshus uppförda i slutet av 1940-talet och i början av 1950-talet i centrala Tillberga. Flygfoto från öster, år 1955. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-FLY 758.

5.5 Centrum förflyttas söderut: 1960–1970-tal

Järnvägen med sina verkstäder var fortfarande i början av 1960-talet den dominerade näringen på orten och vid den här tiden utökades verkstadsområdet. Lokverkstaden byggdes om till motorvagnverkstad och vagnverkstaden byggdes om till det så kallade taktsystemet. Samtidigt uppfördes nya kontorslokaler, förråd och värmecentral.

År 1963 byggdes fångvårdsanstalten i nordöstra Tillberga med en administrationsbyggnad, tre boendelängor och en byggnad för hustillverkning. Anstalten ritades av Stockholmsarkitekten Sergej Mirelius och utformades i modernistisk stil med osmyckade fasader i gult tegel, trädetaljer och plana tak. Anlitad byggfirma var Anders Diös.

Tillbergaanstalten med bostadslängor utformade av Stockholmsarkitekten Sergej Mirelius, fotograferad år 1967. Foto: Bertil Forsén, Västerås stadsarkiv (beskuren bild), BF001986.

År 1967 skedde en ny kommunsammanslagning då Tillberga kommun fördes samman med Västerås kommun. Samhället fortsatte att expandera söderut under 1960- och 1970-talen och gärdena på västra sidan av Kvistbergavägen togs i anspråk för villor och kedjehus. Orten förlorade sin betydelse som knutpunkt för järnvägen då omlastning- och övergångsrörelserna fördes över till Västerås och färre tåg stannade i Tillberga vid den då obemannade stationen. En centrumförflyttning skedde från Järnvägsgatan till Kvistbergavägen successivt, redan med start från 1940-talet, och byggnader med offentlig karaktär placerades utmed vägen såsom sport- och simhall och konsumbutik.

Tillberga Centralskola, nuvarande Tillbergaskolan, uppfördes i början av 1960-talet i närheten av Kvistbergavägen. Den ritades av arkitekt Paulli Harder, som även har ritat andra skolor i Västerås och i länet. I slutet av 1960-talet byggdes sport- och simhallen av byggnadsfirman Anders Diös. Formspråket var utpräglat modernistiskt med strama fasader i gult tegel utan dekor omväxlande med stora fönsterpartier. I närheten startade en konsumbutik med post.

På 1970-talet bebyggdes det gamla gjuteriområdet med radhus, väster om Kvistbergavägen. Tillberga räknades som en tätort med 2000 invånare i slutet av 1970-talet. Järnvägsverkstäderna var fortfarande samhällets största arbetsplats med Statens järnvägar (SJ):s anläggning för rekonditionering av järnvägsvagnar med cirka 200 anställda år 1975. En annan stor arbetsplats var Kockums tillverkning av processtyrningsinstrument till sågverks- och pappersindustrin med cirka 100 anställda samma år. Grundskolan hade cirka 70 anställda, fångvårdsanstalten cirka 50 anställda och järnvägstrafiken 33 personer anställda.

Sport- och simhallen vid Kvistbergavägen, fotograferad år 1968. Foto: Bertil Forsén, Västerås stadsarkiv (beskuren bild), BF002027.

Konsumbutik utmed Kvistbergavägen, år 1977. Foto: Okänd, Västerås stadsarkiv, SBKga007.

5.6 Äldreboende, anstalten och järnvägsverkstäderna: 1980–2020-tal

Småhusbyggnationen i Tillberga var under 1980-talet främst koncentrerat till ett tjugotal villor längs Mälbyvägen i norra Tillberga. Ett fåtal villor tillkom på spridda platser i samhället, samt i söder under 1980- och 1990-talet. Under 2000–2020-talen har ett litet villaområde växt fram söderut. Flera butiker och annan service som var verksamma i Tillberga under mitten av 1900-talet har lagts ned och idag är utbudet i orten litet. År 1996 revs stationshuset i Tillberga efter att ha varit stängd ett antal år, samt ett flertal andra byggnader som hörde till järnvägen.

År 1989 uppfördes ett för Tillberga utmärkande byggnadskomplex utmed Kvistbergavägen i postmodernistisk stil, ritat av Västeråsarkitekten Johnnie Pettersson, Archus Arosia. Byggnaden inrymde äldreboende, folktandvård, vårdcentral, distriktssköterskemottagning och barnavårdscentral. Idag finns här äldreboende, servicehus, bostadsrätter och restaurang.

År 1993 startade den ekonomiska föreningen Tillberga grannskapsservice som arbetar med medborgastyrd samhällsservice. Föreningen har idag verksamhet bland annat inom Tillbergabadet, förskola, bibliotek- och kulturverksamhet och teknik- och idrottsverksamhet. Kontoret ligger i det gamla Medborgarhuset vid Kvistbergavägen.

Tillbergaanstaltens verksamhet har genom åren utökats och nya byggnader har tillkommit. På 1980-talet uppfördes en sporthall och en matsal i liknande utformning som de befintliga byggnaderna. Under åren 2020–2021 utökades antal platser genom att inrätta 20 beredskapsplatser och två modulhus med 24 platser vardera. De intagna arbetar idag i trähusfabrik, produktionskök, städ och service och underhåll.

Järnvägsverkstäderna var sedan etableringen år 1919 den största industrin i Tillberga fram till att den lades ned år 2004. Företag med olika typer av sysselsättning kom därefter att inrymma lokalerna. Efter några år kom verksamheten återigen att kretsa kring underhåll av tågfordon och idag finns bland annat företagen Swedtrac och Stadler här. Vagnverkstaden fungerar idag som en så kallad Level 3-verkstad och här får tågfordon en genomgående service när de är cirka 20–30 år gamla, bland annat X2000-tågen. En del av byggnaden fungerar som tågskadecenter där krocklagningar görs. I den gamla lokverkstaden sker just nu renovering av Öresundstågen där tågen lackas om och inredningen byts. Idag arbetar ungefär 400 personer i industriområdet, fler än det någonsin gjort. Väldigt få av de anställda bor i samhället.

5.7 Arkitekterna som formgav Tillberga

Georg Ringström

Georg Robert Ringström föddes år 1862 i Filipstad och var verksam arkitekt i Stockholm. År 1900 anställdes han vid Stockholms stadsbyggnadskontor som föreståndare för arkitekturavdelningens ritbyrå. Exempel på byggnader som Ringström har ritat i Stockholm är Klara folkskola, Klara församlingshus, Navigationsskolan, Kommunalhuset vid Värtan och Maria brand- och polisstation. I Tillberga har arkitekten ritat vagnverkstaden (exteriör), i samarbete med arkitekt Carl Henning.

Edvard Karlsson

Edvard Karlsson, född år 1864, var en byggmästare och byggnadsinspektör verksam i Västerås. Efter att ha drivit egen murarrörelse en tid startade han tillsammans med en bror år 1891 byggnadsfirman Edvard och K. J. Karlsson, som efter några år blev den egna firman Edvard Karlsson. Karlsson var starkt drivande för bostadsföreningsrörelsen i Västerås. Han var även ledamot i stadsfullmäktige, drätselkammaren och folkskolestyrelsen i Västerås och var det kommunala bostadsbolaget Mimers första vd. I Tillberga har arkitekten ritat flera egnahemshus från 1920-talet, bland annat på Hälltorpsvägen i Bösebergsområdet och vid Bygelvägen i nordöstra Tillberga. Han hade även hand om ett flertal bygglovsärenden i Tillberga i sitt yrke som byggnadsinspektör.

Carl Henning

Carl Henning var baningenjör vid SWB och har ritat flera byggnader inom järnvägsverkstadsområdet och egnahemshus i samhället Tillberga. Han är arkitekten bakom lokverkstaden och portvaktarstugan och var medverkande arkitekt för vagnverkstaden. Henning var drivande i utveckling av egnahemsområdet Böseberg och tog fram typritningar för de första husen som uppfördes år 1919–1920. År 1908 hade han ritat och låtit bygga ett egnahem till Västeråsutställningen. Privat använde han torpet Källbo, öster om samhället, som sommarstuga under en period och har här gjort interiöra väggmålningar. I övrigt var han styrelseordförande vid Tekniska verken och byggnadsnämnden i Västerås, politiker och konstnär.

Nils Blanck

Nils August Blanck föddes i Stockholm i slutet av 1800-talet och var en arkitekt verksam främst i Malmö. År 1916 blev han arkitekt för Byggnadsstyrelsen och därefter länsarkitekt i Malmöhus län och Kristianstads län. Blanck drev en egen arkitektfirma, under en period tillsammans med arkitekt Tage Møller. Några av arkitektens mest framträdande verk är länsstyrelsens kontorshus i Malmö och restaureringen av Malmö slott, båda utförda på 1930-talet. Han har utfört flera stadsplaner för de skånska städerna. I Tillberga står arkitekten bakom stadsplanen över Tillberga samhälle från år 1919–1921.

Karl Erik Hjalmarson

Karl Erik Hjalmarson växte upp i Norberg och utbildade sig till byggnadsingenjör och arkitekt i Stockholm. Hjalmarson drev en arkitektfirma tillsammans med arkitekt Erik Strömberg från omkring år 1950 till omkring år 1975. Arkitekten arbetade bland annat med restaureringar och ombyggnader av kyrkor och slott, till exempel Stenkumla kyrka, Fardhems kyrka, Venngarns slott och Mälsåker slott. I Tillberga har arkitekten ritat medborgarhuset vid Kvistbergavägen. Ungefär samtidigt ritade han medborgarhuset Park i Hjo.

Paulli Harder

Paulli Harder var en dansk arkitekt, utbildad i Köpenhamn, som kom till Västerås år 1950. Harder var en tid anställd hos Per Bohlin i Västerås och bedrev också egen verksamhet här. Senare hade han gemensamt kontor med arkitekten Helmut Horn i Västerås. Harder var på 1950-talet också stadsarkitekt i Norberg, där han bland annat ritade det mycket påkostade kommunalhuset år 1958. Hans första stora uppdrag i Västerås var stjärnhusen på Gideonsberg. Paulli Harder har ritat flera skolor både i Västerås och resten av länet. I Västerås står han bakom Malmabergsskolan, Lillängsskolan på Viksäng och högstadieskolan på Kristiansborg (nuvarande Carlforsska skolan). I Tillberga ritade Harder Centralskolan, nuvarande Tillbergaskolan.

Johnnie Pettersson

Arkitekterna Johnnie Pettersson och Leif Karlsson startade tillsammans en arkitektbyrå år 1986 i Västerås som fick namnet Archus Arosia. Johnnie var länge vd för koncernen men är numera affärsutvecklare inom koncernen som består av fyra dotterbolag och har sammanlagt ungefär 100 anställda på kontor i Västerås, Stockholm, Uppsala, Borlänge och Linköping/Norrköping. Pettersson har i Västerås ritat bland annat Västerås konserthus, bostadshuset i kvarteret Engelbrekt vid Cityringen och Ljusbojen vid Mälaren. I Tillberga är han arkitekten bakom det postmodernistiska äldreboendet vid Kvistbergavägen.

1909 SÖRBY SKOLA 19

6. Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

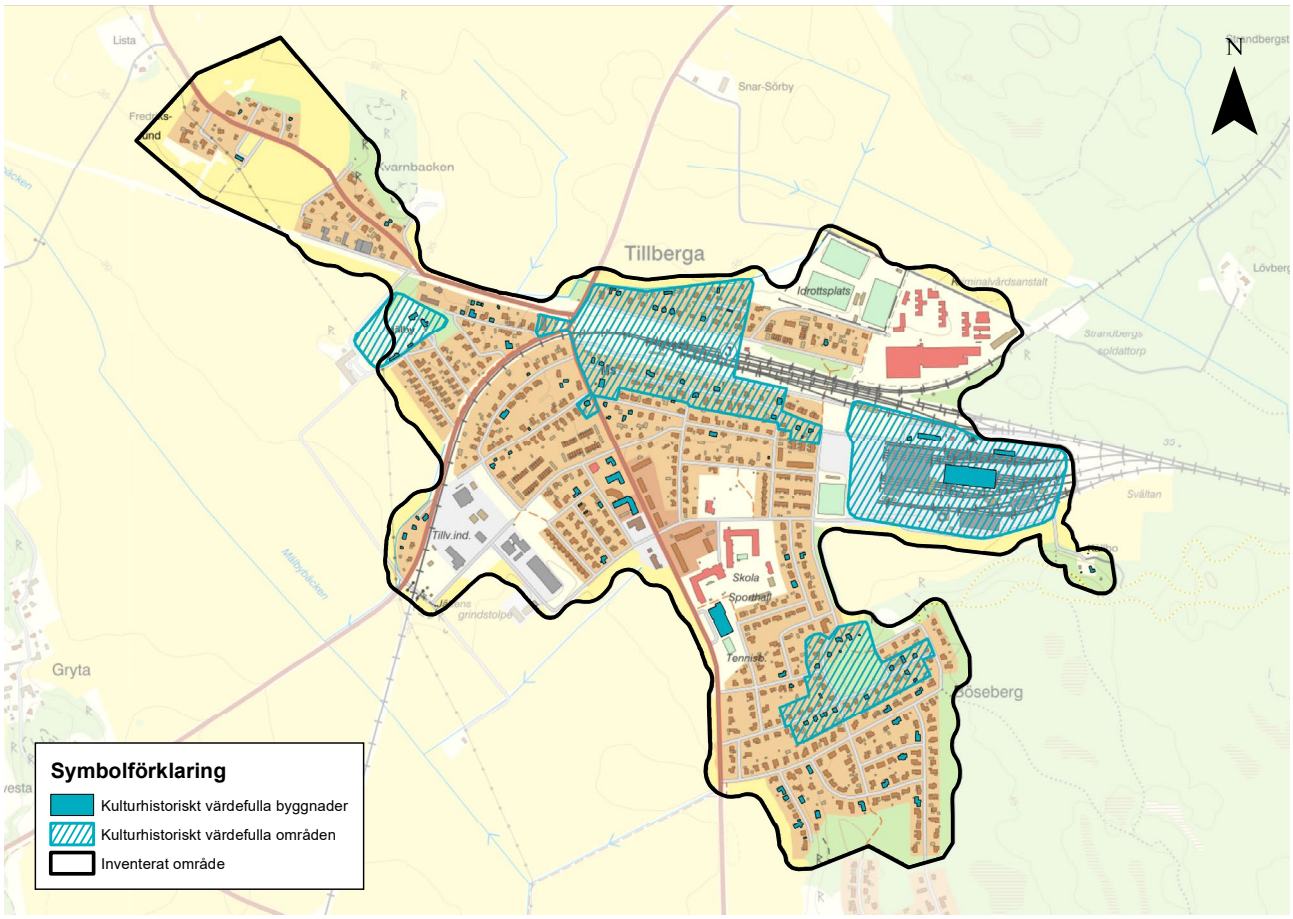

Utbredningen av särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden och byggnader i Tillberga.

6.1 Mälby gård

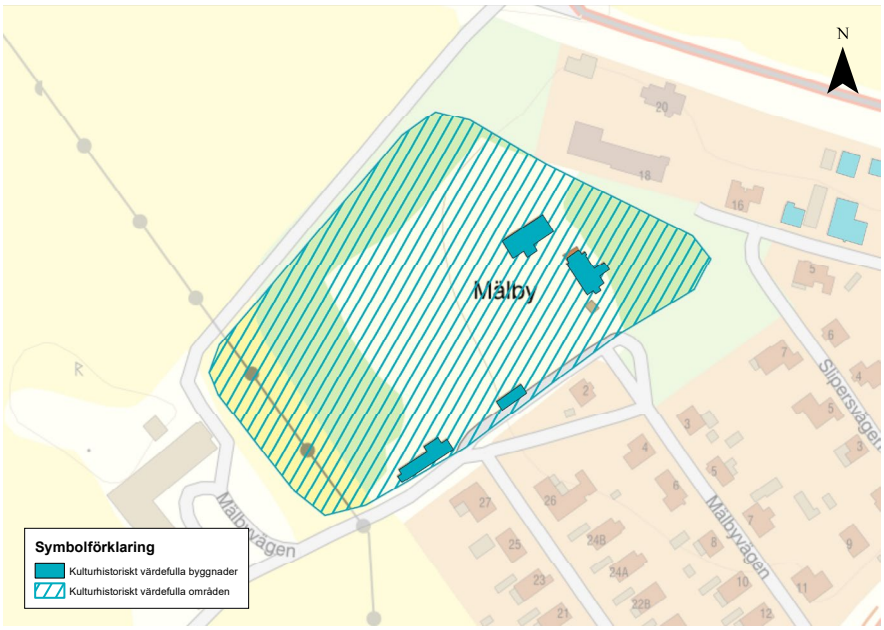

Utbredningen av det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Mälby gård.

Beskrivning och historik

Mälby gård har funnits sedan åtminstone 1700-talet. Gården ligger i utkanten av nordvästra delen av Tillberga samhälle. Fram till gården kantas vägen av ett alléliknande parti med höga lövträd. En grusad uppfart leder fram till den ljusmålade mangårdsbyggnaden som troligen är från 1700-talet. Den nuvarande beklädnaden bör vara från senare delen av 1800-talet. Mangårdsbyggnaden flankeras av ett ljusputsat bostadshus från år 1875 som var Tillbergas första stenhus. Till fastigheten hör några mindre ekonomibyggnader varav en rödfärgad smedja från år 1873 som på 1920-talet byggdes till i söder med ett vagnslider.

År 1921 brann ett stort komplex av ekonomibyggnader ned som låg sydöst om gården. På platsen för de nedbrunna uthusbyggnaderna började under 1920- och 1930-talen ett nytt egnahemsområde växa fram. Jordbruksverksamheten är idag nedlagt och fastigheten avstyckad. Ladugården revs år 2022.

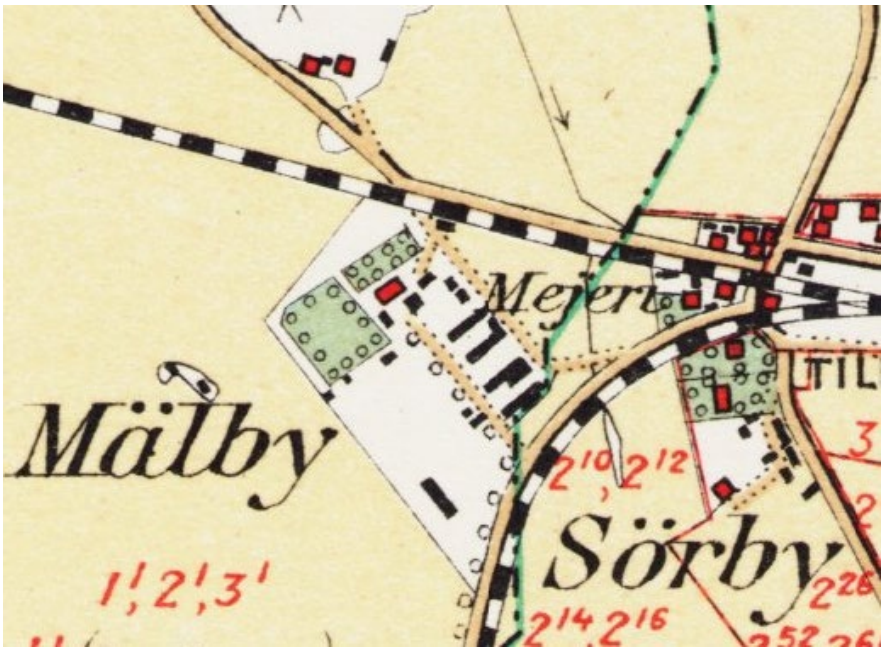

Delar av Mälby gårds ägor uppmätt år 1907. Ekonomibyggnader är placerade på rad sydost om huvudbyggnaden, som är markerad som en röd rektangel på kartan. Karta: Lantmäteriets historiska kartor.

Uppfart till Mälby gård med mangårdsbyggnad som skymtar i bakgrunden och flygelbyggnad från år 1875 till höger i bilden. Vlm-serji-0652.

Värdebeskrivning

Mälby gård är en av de två jordbruksgårdarna som fanns på platsen innan samhället Tillberga utvecklades. Gården utgör således ett av de äldsta bebyggda spåren i orten och kan ge en förståelse av platsens användning som jordbruksmark innan stationssamhället blev till. Gårdsbildningen som helhet har höga miljöskapande värden för den här delen av samhället. Tomten består av en bevarad park med fruktträd och höga löv- och barrträd och omgivande ligger öppna jordbrukslandskap samt skogsdungar som skiljer gårdsbebyggelsen från det tätbebyggda samhället. Miljön och byggnader med olika ursprungliga funktioner berättar om gårdens verksamhet och levnadsförhållanden för människor som har bott och arbetat på platsen genom tiderna. Även om vanliga byggnadsmaterial och tekniker för jordbruksbebyggelse vid den aktuella tiden.

Viktiga karaktärsdrag

- Bebyggelsestruktur med byggnaders placering med bostadshus och ekonomibyggnader en bit åtskilda.
- Ett antal byggnader utförda i för uppförandetiden och byggnadstypernas typiska material och utformning.
- Mangårdsbyggnad i ljusmålad träpanel med mörkmålade snickerier och lertegeltäckt sadeltak samt ljusputsat bostadshus med svartmålat plåttak.
- Ekonomibyggnader i rödfärgad träpanel eller timmer, vitmålade snickerier, svartmålade trädörrar och lertegeltäckta sadeltak.
- Tomt med fruktträd, gräsmattor och höga barr- och lövträd.
- Grusad gårdsplan och smidesgrind med stolpar i sten.
- Alléliknande parti med höga lövträd vid den grusade Mälbyvägen närmast gården.
- Omgivande skogsdungar och öppna jordbrukslandskap.

Mälbyvägen närmast Mälby gård kantas av ett alléliknande parti. Vlm-serji-0651.

6.2 Tillberga stationssamhälle

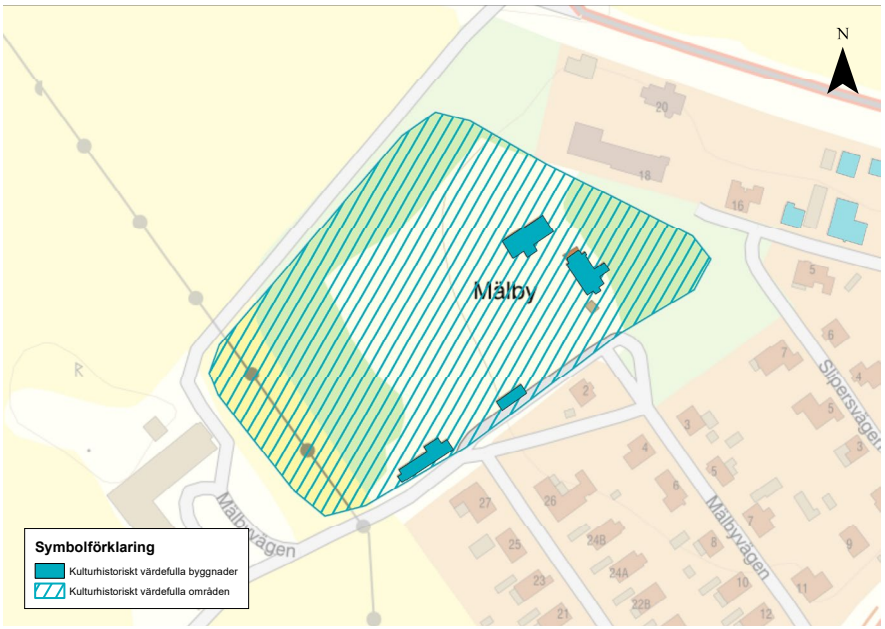

Utbredningen av det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Tillberga stationssamhälle.

Beskrivning och historik

Vid Järnvägsgatan och Verkstadsgatan dominerar relativt stora bostadshus i ljus puts eller träpanel i olika kulörer. Bostadshusen är placerade på rad nära fastighetsgränsen mot gatan och längre in på tomten står röda uthuslängor. Längs Verkstadsgatan förekommer låga staket i smidesjärn.

År 1875 öppnade järnvägen på initiativ av Stockholm–Westerås–Bergslagens Jernvägs Aktiebolag (SWB) med Tillberga som en järnvägsknut. Samma år uppfördes stationshuset i Tillberga och så småningom tillkom de första husen vid Järnvägsgatan, banvaktarstugor med mera. Någon fart på bostadsbyggandet blev det inte förrän under de första åren på 1900-talet. Fram till år 1907 hade ett tiotal byggnader uppförts och kring år 1915 var Järnvägsgatan i stort sett komplett. Husen var ofta i två våningar och med fasader i puts eller träpanel med glasverandor och snickarglädje. I bottenvåningen inrymdes verksamheter. Här utvecklades Tillbergas centrum, den livliga affärsgatan med hotell, affärer, post, telefonstation och hantverkare. Vid östra delen av Järnvägsgatan blev bebyggelsen något enklare med egnahem i ett och ett halvt plan. Strax sydväst om Järnvägsgatan, vid Västeråsvägen, anlades år 1896 ett mejeri. Senare fanns en ICA-butik i byggnaden. Mejeribyggnaden finns kvar idag med hög skorsten i rött tegel.

På 1910-talet började samhällets utbyggnad även på den södra sidan av järnvägen, vid Verkstadsgatan. Här uppfördes bland annat tjänstebostäder åt järnvägen, i två våningar med raka sadeltak, samt Sörby skola och två bostadshus i rött tegel. På 1920-talet kompletterades bebyggelsen med något mindre hus, ofta med brutna tak. Strax sydväst om Verkstadsgatan startade kring år 1910 ett metallgjuteri sin verksamhet. I anslutning till gjuteriet uppfördes småskaliga arbetarbostäder och en villa åt direktören.

Genom åren har området till vissa delar kompletterats med nya bostadshus samt att till- och ombyggnationer har skett. Järnvägsgatan har förlorat sin betydelse som huvudgata och järnvägsbyggnaderna revs på 1990-talet.

Bostadshus från tiden kring sekelskiftet 1800–1900 ligger på rad utmed Järnvägsgatan. Foto: Vlm-sereb-1231.

Värdebeskrivning

Bebyggelsemiljön vid Järnvägsgatan och Verkstadsgatan representerar stationssamhället från sekelskiftet 1800–1900 och Järnvägsgatan var den gamla livaktiga huvudgatan med bostadshus med verksamheter i bottenplan. I området finns även en skolbyggnad, mejeribyggnad och direktörsvilla från tiden. Bebyggelsen har behållit en hel del av sin ursprungliga karaktär med bostadshus i en och en halv till två våningar och fasader i slätputs eller träpanel placerade på rad nära fastighetsgränsen mot gatan, och uthus placerade längre in på tomten. Bebyggelsestrukturen är typisk för tiden. Järnvägen var en viktig del i den infrastruktur som byggdes upp i Sverige i början av 1900-talet och Tillberga är ett gott exempel på ett stationssamhälle, vilket är av högt värde ur ett lokal- och samhällshistoriskt perspektiv. Raderna av hus längs Järnvägsgatan och Verkstadsgatan har stor betydelse för avläsbarheten av det tidigare stationssamhället. Husen längs Järnvägsgatan är placerade med entréerna mot den tidigare huvudgatan och järnvägen och området har därför stor miljömässig betydelse.

Bostadshus placerade nära Verkstadsgatan. Foto: Vlm-sereb-0221.

Viktiga karaktärsdrag

- Raka gator på båda sidor om järnvägsspåren med namnen Järnvägsgatan och Verkstadsgatan.
- Långsmala eller rektangulära tomter med en och en halv till tvåvånings bostadshus placerade på rad nära fastighetsgräns och uthus placerade längre in på tomten utmed tomtgräns.
- Bostadshus med karaktärsdrag typiska för slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.
- Bostadshus med fasader av ljus puts eller träpanel i olika kulörer, snickarglädje och glasverandor, spröjsade fönster, lertegeltäckta sadeltak, brutna och valmade tak.
- Rektangulära rödfärgade uthuslängor i en våning med vitmålade snickerier, mörkmålade dörrar, spröjsade fönster och lertegeltäckta sadeltak.
- Lummiga trädgårdar med fruktträd, träd och buskar.
- Låga staket i smidesjärn utmed Verkstadsgatan.
- Byggnader med koppling till stationssamhället såsom Sörby skola i rött tegel, direktörsvillan i rödmålade fasader och mejeriet med hög skorsten i rött tegel.

Det före detta postkontoret från år 1916 till vänster i bilden. Foto: Vlm-serek-0943.

Uthusbyggnad från tidigt 1900-tal längs Banvaktsvägen. Foto: Vlm-serek-0537.

6.3 Järnvägsverkstäderna

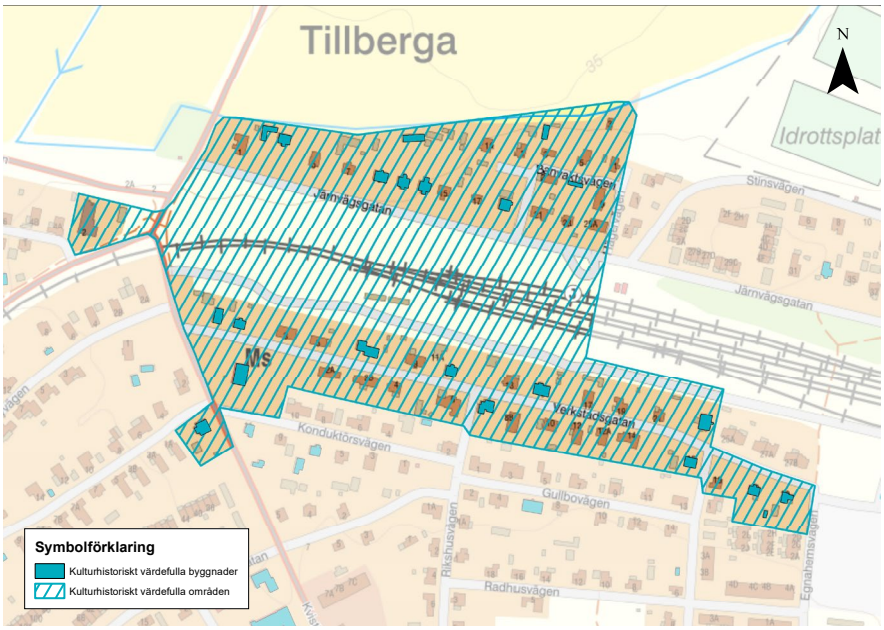

Utbredningen av det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Järnvägsverkstäderna.

Beskrivning och historik

År 1875 öppnade Stockholm–Westerås–Bergslagens Jernvägs Aktiebolag (SWB) sina linjer Stockholm–Ängelsberg, Tillberga–Västerås–Köping och Tillberga–Sala. Tillberga blev en viktig förgreningspunkt och ett stationssamhälle började växa fram. För underhåll och reparationer av lok och vagnar krävdes verkstäder. SWB köpte in ett stort markområde intill järnvägen i Tillberga och började år 1917 bygga en vagnverkstad som stod klar två år senare. Verkstaden ritades av Stockholmsarkitekten Georg Ringström (exteriör) i samarbete med SWB: baningenjör Carl Henning. Lokverkstaden uppfördes år 1924–1925 och ritades av Carl Henning, som även är arkitekten bakom portvaktarstugan uppförd på 1920-talet.

I början av 1960-talet byggdes lokverkstaden om till motorvagnsverkstad och vagnverkstaden ombyggdes till så kallat taktsystemet. Samtidigt uppfördes nya kontorslokaler, förråd och värmecentral i området. År 2004 togs beslut om att lägga ned verkstäderna i Tillberga. Fastighetsägaren Jernhusen hittade nya hyresgäster i företag av skilda slag, men så småningom inriktades verksamheten återigen på underhåll och reparation av tågfordon, som det också är idag.

Området ligger intill järnvägen och karaktäriseras av storskaliga byggnader främst i rött tegel med plåtdetaljer omgivna av asfalterad plan mark med spårdragningar. Vissa gräsytor förekommer. Den äldre lokverkstaden har fasader av rött handslaget tegel med dekorativa inslag och mörkmålade småspröjsade fönster. Byggnader uppförda på 1960-talet har ett enkelt modernistiskt uttryck med osmyckade fasader i rött tegel, plana tak och fönsterrader. Tilläggen från 2000-talet har i flera fall grått fasadmaterial.

Vagnverkstaden från år 1917–1919, om- och tillbyggd i början av 1960-talet. Vlm-serek-0820.

Värdebeskrivning

Området har värden av samhälls-, lokal-, industri-, byggnads-, arkitektur- och teknikhistorisk karaktär. Områdets äldsta verkstadsbyggnader var grunden för Tillberga samhälles etablering. Verkstäderna underhöll järnvägen, som var en viktig del i Sveriges infrastruktur i början av 1900-talet. Området inrymmer bland annat lokverkstaden som är en god representant för industribyggnader för tung verkstadsindustri vid den aktuella tiden. Här finns även en bevarad portvaktarstuga typisk för 1920-talets arbetarbostäder samt modernistiska byggnader från 1960-talet som visar på områdets stora utbyggnadsperiod under Statens Järnvägar (SJ):s regi. De modernistiska byggnaderna och senare uppförda byggnader och tillbyggnader kan berätta om den tekniska utvecklingen som skett inom fältet. Efter hundra år är dagens verksamhet fortfarande inriktad på tågunderhåll och reparationer vilket har ett kontinuitetsvärde.

Viktiga karaktärsdrag

- Områdets lokalisering intill järnvägsspåren på en plan asfalterad yta med spårdragningar och skjutbord samt vissa gräsytor.
- Storskaliga och vissa mindre byggnader i rött tegel med plåtdetaljer.
- Äldre industribyggnader med dess ursprungliga skepp, fasader i rött handslaget tegel med utsmyckning såsom pilastrar, gesimser och koppardetaljer, småspröjsade mörkmålade fönster och lanterniner samt ursprungliga portöppningar.
- Modernistiska rätlinjiga byggnader med osmyckade fasader i rött tegel, plana tak samt fönsterrader och fönster i mörka bågar.
- Småskalig portvaktarstuga och dess placering. Byggnadens fasader i locklistpanel, sadeltak och fönster i två bågar med tre rutor i varje båge samt lunettfönster.

Lokverkstaden från år 1924–1925, om- och tillbyggd i början av 1960-talet. Vlm-serek-0868.

Portvaktarstuga från år 1925, ritad av arkitekt Carl Henning. Vlm-serek-0809.

Kontor byggt i början av 1960-talet i modernistisk stil. Foto: Vlm-serek-0801.

6.4 Egnahemsområdet Böseberg

Utbredningen av det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Egnahemsområdet Böseberg.

Beskrivning och historik

Genom byggandet av järnvägen och järnvägsverkstäderna i Tillberga uppkom ett behov av bostäder för arbetare. År 1918 köpte järnvägsbolaget SWB mark av Mälby gård för ändamålet, platsen där Bös Bergens torp hade legat på 1700-talet. Föreningen Tillberga Järnvägsmäns Egnahemsförening bildades och Stockholmsarkitekten Nils A. Blanck upprättade en stadsplan över Tillberga samhälle, bland annat med svagt böjda gator i kuperad terräng. Järnvägsbolaget ställde sig som stöd vid anskaffning av byggnadsmaterial till självkostnadspris och hjälpte till med billiga lån.

Inledningsvis uppfördes 13 hus år 1919–1920 efter två typritningar utförda av SWB:s arkitekt Carl Henning. Den enkla stugtypen med raka eller brutna tak användes och en enhetlighet av hustyper eftersträvades. Genom att entréerna placerades åt olika sidor och att vissa byggnader placerades med gaveln mot gatan gavs en önskad omväxling i gatubilden. Husen visade drag av nationalromantisk stil med rödmålade fasader och vitmålade snickerier samt rikt utsirade farstukvistar. På 1920-talet tillkom ytterligare 21 hus under ledning av de enskilda byggarna. Flera hus ritades av en av områdets boende, snickare Ramström. För dessa hus blev inslag av klassicism allt märkbarare, speciellt i färgsättningen. Husen oljemålades ofta i ljust beige, grå eller gula toner. Området har med åren genomgått en del förändringar såsom nya fasadmaterial, ommålning samt tillbyggnader för bostadshusen. En sammanhållen karaktär är ändå bevarad med bostadshus i en och en halv våning med fasader i stående träpanel, brutna tak eller sadeltak, vitmålade snickerier såsom hörnfoder och spröjsade fönster. Uthus förekommer på de lummiga tomterna.

Egnahemshus från 1920-talet utmed Hälltorpsvägen norr i området. Vlm-serek-0104.

Värdebeskrivning

Bostadsområdet Böseberg är ännu idag en tydlig avläsbar del i Tillbergas villasamhälle som ett enhetligt samlat bostadsområde och ett gott exempel på ett egnahemsområde från 1920-talet. Det visar på den tidens aktuella stadsplaneringsideal i nationalromantisk anda med kuperad terräng, svagt böjda gator och omväxlande perspektiv kring en central rymlig naturpark. Bostadshusen har karaktär typisk för uppförandetidens villabebyggelse med nationalromantiska och tjugotalsklassicistiska inslag. Bösebergsområdet berättar om Tillbergas expansiva period på 1920-talet då antalet hus mer än fördubblades som följd av järnvägsverkstädernas etablering, vilket är av högt lokal- och samhällshistoriskt värde.

Viktiga karaktärsdrag

- Svagt böjda gator som följer topografin med en kuperad terräng.
- Rektangulära lummiga tomter med bostadshus placerade indragna från gatan och uthus placerade utmed tomtgräns längre in på tomten.
- Bostadshus i en och en halv våning med fasader i stående locklistpanel i olika kulörer med vitmålade snickerier, sadeltak eller brutna sadeltak täckta av rött tegel, vitmålade vindskivor och hörn- och fönsterfoder samt fönster i två bågar med två till tre rutor i varje båge och lunettfönster.
- Rikt utsirade farstukvistar på bostadshus.
- Röd- eller gulmålade uthuslängor i en eller en och en halv våning med vitmålade snickerier och mörkmålade dörrar.
- Prydlig växtlighet på tomter med planteringar, gräsytor och en stor mängd fruktträd såsom äppelträd.
- Smidesgrindar med stolpar av sten.
- Central rymlig naturpark med barr- och lövträd, gräsytor och buskar.

Bösebergsparken med löv- och barrträd norr om Bösebergsvägen. Foto: Vlm-serek-0076.

Bostadshus från början av 1920-talet längs med Bösebergsvägen. Foto: Vlm-sereb-1283.

Fastigheter med särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader

På nedanstående fastigheter finns en eller flera byggnader som bedöms vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

- Hubbo 1:5
- Hubbo-Kvistberga 1:17
- Hubbo-Kvistberga 2:22
- Hubbo-Kvistberga 2:23
- Hubbo-Kvistberga 2:24
- Hubbo-Kvistberga 2:32
- Hubbo-Kvistberga 2:33
- Hubbo-Kvistberga 2:34
- Hubbo-Kvistberga 2:35
- Hubbo-Kvistberga 2:38
- Hubbo-Kvistberga 6:3
- Hubbo-Kvistberga 6:9
- Hubbo-Kvistberga 6:25
- Hubbo-Kvistberga 6:31
- Hubbo-Mälby 1:7
- Hubbo-Mälby 1:13
- Hubbo-Mälby 1:15
- Hubbo-Mälby 1:16
- Hubbo-Mälby 1:17
- Hubbo-Mälby 1:23
- Hubbo-Mälby 1:29
- Hubbo-Mälby 1:44
- Hubbo-Mälby 1:61
- Hubbo-Mälby 2:15
- Hubbo-Mälby 2:20
- Hubbo-Mälby 3:6
- Hubbo-Mälby 3:8
- Hubbo-Mälby 3:10
- Hubbo-Mälby 3:12
- Hubbo-Mälby 3:13
- Hubbo-Mälby 3:14
- Hubbo-Mälby 3:15
- Hubbo-Mälby 3:18
- Hubbo-Mälby 3:22
- Hubbo-Mälby 3:24
- Hubbo-Mälby 3:27
- Hubbo-Mälby 3:29
- Hubbo-Mälby 3:30
- Hubbo-Mälby 3:31
- Hubbo-Mälby 3:35
- Hubbo-Mälby 3:41
- Hubbo-Mälby 3:48
- Hubbo-Mälby 3:51
- Hubbo-Mälby 3:82
- Hubbo-Mälby 3:91
- Hubbo-Mälby 3:94
- Hubbo-Mälby 3:118
- Hubbo-Mälby 3:140
- Hubbo-Sörby 1:4
- Hubbo-Sörby 1:7
- Hubbo-Sörby 1:10
- Hubbo-Sörby 1:12
- Hubbo-Sörby 1:26
- Hubbo-Sörby 1:28
- Hubbo-Sörby 1:30
- Hubbo-Sörby 2:25
- Hubbo-Sörby 2:59
- Hubbo-Sörby 2:97
- Hubbo-Sörby 2:99
- Hubbo-Sörby 2:186
- Hubbo-Sörby 3:9
- Hubbo-Sörby 3:20
- Hubbo-Sörby 3:20
- Hubbo-Sörby 3:21
- Hubbo-Sörby 3:22
- Hubbo-Sörby 3:23
- Hubbo-Sörby 3:28
- Hubbo-Sörby 3:30
- Hubbo-Sörby 3:34
- Hubbo-Sörby 3:37
- Hubbo-Sörby 3:38
- Hubbo-Sörby 3:42
- Hubbo-Sörby 3:50
- Hubbo-Sörby 3:53
- Hubbo-Sörby 3:60
- Hubbo-Sörby 3:62
- Hubbo-Sörby 3:74
- Hubbo-Sörby 3:134
- Hubbo-Sörby 9:38
- Hubbo-Sörby 10:1
- Hubbo-Sörby 11:7
- Hubbo-Sörby 11:15
- Hubbo-Sörby 11:16
- Hubbo-Sörby 11:22
- Hubbo-Sörby 15:8
- Hubbo-Sörby 15:10
- Hubbo-Sörby 15:28
- Hubbo-Sörby 15:32
- Hubbo-Sörby 15:41

LUDVIKA

7. Sammanfattande kulturhistorisk analys och värdering

Tillberga är en serviceort som har vuxit fram med anledningen av järnvägen och dess underhålls- och reparationsverkstäders etablering på platsen. Bebyggelsen består främst av enbostadshus i form av villor, radhus och kedjehus. Ett antal flerbostadshus finns lokaliserade längsmed huvudgatan Kvistbergavägen. I ortens östra respektive västra utkant finns industribebyggelse och i den nordöstra delen ligger Tillberga anstalt. Detta kulturmiljöunderlag är ett kunskapsunderlag som översiktligt beskriver bebyggelsehistoria och visar vilka byggnader och områden som bedöms vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

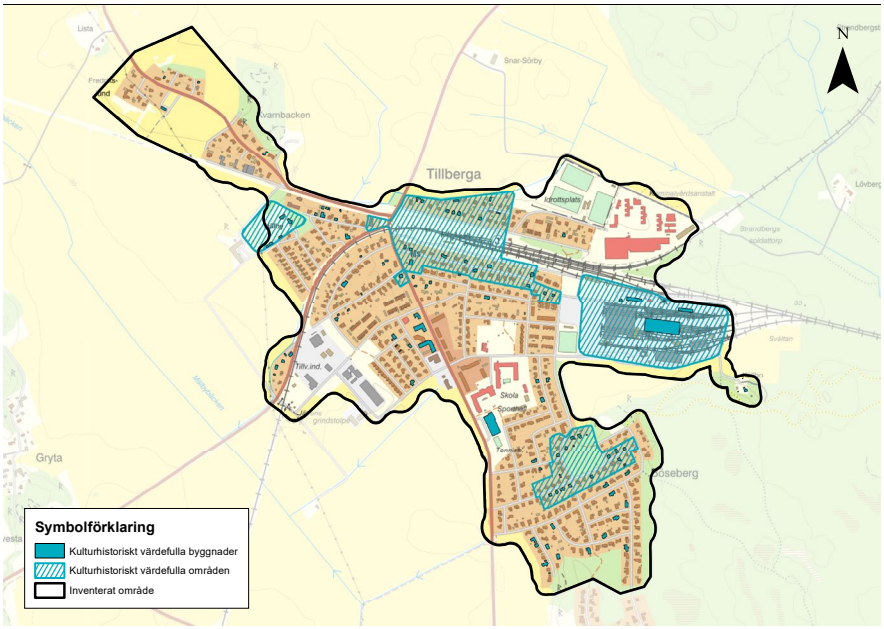

Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden och byggnader i Tillberga.

7.1 Jordbruksbebyggelse – Tillbergas äldsta bebyggelse

I Tillbergas nordvästra, centrala och södra del ligger kvarvarande jordbruksbebyggelse från Mälby gård, Sörby gård och torpet Lilla Kvistberga. Byggnaderna är främst från 1800-talet. Bebyggelsen utgör ortens äldsta och kan berätta om platsens användning och karaktär innan stationssamhället blev till. Flera byggnader är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och kan visa på hur verksamheterna har drivits, äldre tiders byggnadstekniker och material samt levnadsförhållanden för människor som har bott och arbetat på platsen.

7.2 Tillberga stationssamhälle

Järnvägen och stationens anläggande år 1875 var en förutsättning för att orten Tillberga utvecklades. Byggnader kopplade till järnvägen och dess anställda uppfördes och Järnvägsgatan blev en livlig affärsgata. Tillberga har idag kvar en hel del av sin karaktär från sekelskiftet 1800–1900, främst synlig vid de raka gatorna Järnvägsgatan och Verkstadsgatan. Bebyggelsestrukturen är typisk för tiden med långsmala och rektangulära tomter med bostadshus placerade på rad nära gatan och uthuslängor som står vid tomtgränsen längre in på tomten. Flera byggnader är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och kan visa på uppförandetidens vanliga stilideal och byggnadstekniker. Byggnaderna berättar även om samhällets olika funktioner vid tiden såsom skola, mejeri, kvarn, modellsnickeri och smedja.

7.3 Järnvägsverkstäderna – grunden för utvecklingen av Tillberga

I östra Tillberga ligger storskaliga industribyggnader i rött tegel, de äldsta från slutet av 1910-talet och början av 1920-talet. Verkstäderna underhöll järnvägens tågfordon, som var en viktig del i Sveriges infrastruktur i början av 1900-talet. Områdets äldsta verkstadsbyggnader var grunden till att byggnadsverksamheten i Tillberga tog fart och samhället utvecklades. 1920-talet blev Tillbergas mest expansiva period då bebyggelsen mer än fördubblades. Järnvägsverkstadsområdet byggdes om och till på 1960-talet och dessa byggnader berättar om den tekniska utvecklingen som skett inom fältet. Efter hundra år är dagens verksamhet fortfarande inriktad på tågunderhåll och reparationer, vilket har ett kontinuitetsvärde.

7.4 Exempel på stadsplanering och byggande under 1900-talet

Tillberga berättar pedagogiskt om några av 1900-talets typiska ideal inom stadsplanering och bostadsbyggande. Vid de raka gatorna Järnvägsgatan och Verkstadsgatan ligger bostadshus placerade nära gatan och uthus ligger längre in på tomten. En stor del av Tillbergas gatu- och kvartersnät bygger på stadsplanen från år 1919–1921. De nationalromantiska stadsplaneringsidealen går att utläsa genom de svagt böjda gatorna i kuperad terräng, naturpark och gator kantade av höga träd. Egnahemsbebyggelse från 1920–1930-talen utgör en tydligt avläsbar årsring i Tillberga och finns i Bösebergsområdet, området sydost om Mälby gård och Kvarnbacken.

Eftersom Tillberga har präglats av en relativt långsam tillväxt har få rivningar skett och det går därför att avläsa en successiv expansion söderut, bortsett från Bösebergsområdet, som pedagogiskt ger möjlighet till en förståelse av ortens tillväxtperioder. Det ger även kunskaper om typiska stilideal och byggnadsmaterial för bostadsbyggande från de olika decennierna under 1900-talet. En övergång kan ses från ett hantverksmässigt byggande under första delen av 1900-talet till ett industriellt byggande med typhus och serietillverkning av hus under 1900-talets mitt och andra hälft. Om- och tillbyggnader har dock skett samt vissa kompletteringar.

I och med ortens expansion söderut har en centrumförflyttning skett. Från början var Järnvägsgatan huvudgata, vilken funktion Kvistbergavägen har idag. Vid Kvistbergavägen ligger före detta brandstation och medborgarhus, äldreboende, sim- och sporthall och Tillbergaskolan.

Hubbo k:a

8. Referenslitteratur och källor

8.1 Tryckta och otryckta källor

Björk, Cecilia, Nordling, Lars & Reppen, Laila, Så byggdes villan : svensk villaarkitektur från 1890 till 2010, [Ny utg.], Svensk Byggtjänst, Stockholm, 2015

Böseberg.: några erinringar om Tillberga järnvägsmäns egnahemsförenings tillkomst och utveckling 1920-1930., Centraltryckeriet, Stockholm, 1930

Det byggda kulturarvet: 1950- och 1960-tal: Västerås tätort, Västerås stad, Stadsbyggnadskontoret, Västerås, 2004

Génetay, Cissela & Lindberg, Ulf, *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] : grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014

Johansson, Lars-Eric, *Tillberga järnvägsverkstäder 1919-2004: glimtar ur en industriepok*, Förf., Västerås, 2005

Karp, Emma (2020). *Modernism: arkitekturguide Västerås*. Västerås: Västerås stad

Lantmäteriet, Historiska kartor

Ohlén, Carl-Eric, Sydow, Waldemar von & Björkman, Sten (red.), *Svenska gods och gårdar D. 37 Västmanlands län : Åkerbo, Skinnskattebergs, Gamla Norbergs, Vangsbro, Snevringe, Tuhundra, Norrbo, Siende, Yttertjurbo, Övertjurbo, Simtuna, Torstuna och Våla härader*, Svenska gods och gårdar, Uddevalla, 1940

Riksantikvarieämbetet, *Ordlista med kulturhistoriska begreppsdefinitioner till miljöer av riksintresse för kulturmiljövården*, 2018

SFS 1988:950. *Kulturmiljölag*

SFS 1998:808. *Miljöbalk*

SFS 2010:900. *Plan- och bygglag*

Svärd, Allan (red.), *Svenska villor. D. 3, Östra Västmanlands län*, Stockholm, 1949

Tillberga-andan: en dokumentation över Tillberga samhälle med anledning av 125-års jubiléet år 2000, Hubbo hembygdsfören., Västerås, 2000

Unnerbäck, R. Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, 1. [uppl.], Riksantikvarieämbetets förl., Stockholm, 2002

Västerås stads kontaktcenter

Västerås stadsarkiv

Västeråsbygden: ett program för kulturminnesvård. D. 1, Sockenvis beskrivning över kulturminnen, Kulturnämnden, Västerås, 1987

Västmanlands läns museum, *Kulturhistorisk byggnadsinventering i Västerås kommun. Tillberga stationssamhälle*, Kommunen, Västerås, 1979

Västmanlands läns museums arkiv.

8.2 Administrativa uppgifter

Detta kulturmiljöunderlag är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljöunderlag för Västerås serviceorter. I projektet för etapp 1 ingår serviceorterna Tillberga och Barkarö. Projektet drivs i samverkan mellan Västerås stad och Västmanlands läns museum under åren 2022-2023.

Projektorganisation Kulturmiljöunderlag för Västerås Serviceorter:

Styrgrupp

- Västerås stad: Tomas Persson, biträdande stadsbyggnadsdirektör och chef för strategiska enheten på stadsbyggnadsförvaltningen.
- Västmanlands läns museum: Jennie Schaeffer, länsmuseichef.

Projektgrupp

- Västerås stad: Linda Wångdahl, stadsbyggnadsantikvarie (projektledare), Karin Nordström, stadsantikvarie, och Sandra Vindelstam, översiktsplanerare.
- Västmanlands läns museum: Emma Karp, bebyggelseantikvarie (projektledare), och Edit Boman, byggnadsantikvarie (biträdande projektledare).

Länsmuseets arbetsgrupp

- Medarbetare i KMV:s arbetsgrupp på Västmanlands läns museum

Välkommen till
KEBABTALLRIK
HAMBURGARE
KEBABMENY
Välkommen till
Coca-Cola
KEBABTALLRIK
75 kr

VÄSTERÅS STAD

Västerås stad, Stadshuset, 721 87 Västerås
Kontaktcenter: 021-39 00 00
www.vasteras.se